

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA SLAVISTIKY

TEMATICKÉ OKRUHY ROMÁNU BORISE PASTERNAKA DOKTOR ŽIVAGO

MAJOR THEMES IN BORIS PASTERNAK'S DOCTOR ZHIVAGO

(bakalářská práce)

Autor: Mgr. Magda Hrabálková

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

OLOMOUC 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci,

Podpis

Děkuji prof. PhDr. Zdeňku Pechalovi, CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní bakalářské práce poskytl.

OBSAH

ÚVOD.....	6
1. POZADÍ VZNIKU ROMÁNU DOKTOR ŽIVAGO.....	8
2. HISTORICKÁ TÉMATA	10
2.1 Historické události v chronologickém pořadí	10
2.1.1 Ruská revoluce 1905	10
2.1.2 První světová válka	11
2.1.3 Říjnová revoluce 1917.....	14
2.1.4 Ruská občanská válka 1917 – 1920	18
2.1.5 Doba po občanské válce	21
2.2 Odborná literatura	23
2.3 Shrnutí.....	24
3 TÉMA RUSKÉ INTELIGENCE.....	26
3.1 Živago v kruzích ruské inteligence	26
3.2 Živago jako součást ruské inteligence	27
3.3 Ženské hrdinky a jejich vztah k ruské inteligenci.....	28
3.4 Reakce a proměna inteligence pod tlakem románového světa	30
3.5 Odborná literatura	34
3.6 Shrnutí.....	35
4 TÉMA TRADIČNÍCH HODNOT – RODINA	37
4.1 Rodinné zázemí Jurije Andrejeviče Živaga	37
4.2 První náznaky rozvratu	39
4.3 Rozpad rodiny	40
4.4 Rodinné zázemí Larisy Fjodorovny	41
4.5 Rozpolcení Jurije Andrejeviče Živaga	43
4.6 Hledání příčiny rozpadu rodin	44
4.7 Shrnutí.....	46
5 EXISTENCIÁLNÍ TÉMA.....	47
5.1 Motiv smrti.....	47
5.2 Odkaz jako celoživotní cíl.....	48

5.3 Snaha ovlivnit svůj vlastní osud.....	48
5.4 Odborná literatura	50
5.5 Shrnutí.....	51
ZÁVĚR	52
РЕЗЮМЕ.....	54
BIBLIOGRAFIE.....	58
ANOTACE	60

ÚVOD

Jako téma své bakalářské práce jsem zvolila „Tematické okruhy v románu Doktor Živago Borise Pasternaka“. Úkolem této bakalářské práce tedy bude v první řadě identifikace témat, která vytvářejí základní obsah románu a podílejí se na jeho celkovém vyznění. Témata můžeme stručně rozdělit na témata historická, existenciální a téma tradičních hodnot a ruské inteligence. Do historických témat spadají klíčové události, které se v ruské společnosti odehrály zhruba v první polovině dvacátého století, tzn. ruská buržoazní revoluce, Říjnová revoluce, ruská občanská válka a další. Téma ruské inteligence lze nahlížet z pohledu profese hlavní postavy, umění a společenského vědomí. Z témat tradičních hodnot se zaměřím na rodinu – ať už identifikaci s ní či její rozpad a existenciální téma v sobě zahrnuje všeobecný úděl osudu člověka.

Ještě před analýzou jednotlivých témat se stručně zmíním o dobovém kontextu a okolnostech vzniku románu a o problémech s jeho publikováním, o tehdejší politické situaci a o tom, jaký měla na ruskou literaturu vliv.

V první části práce zanalyzuji zmíněná témata a jejich strukturu, přičemž každý tematický okruh uzavřu dílčím závěrem. Zaměřím se na kompoziční členění románu, tedy s jakými hrdiny je dané téma spojeno, do jaké míry se podílí na celkovém utváření významu a jaká je hierarchie postav.

Na část analytickou naváže interpretace témat. Tuto interpretaci bych alespoň u některých témat ráda doplnila sekundární literaturou. Ohlasů na tento slavný román existuje nepřehledné množství, jelikož se tvorbě Borise Pasternaka věnuje řada literárních vědců a historiků z celého světa. Jsou mu věnovány konference a sympózia nejen v Rusku (Mezinárodní konference o tvorbě Borise Pasternaka v Permu, Mezinárodní vědecká konference „Od Bunina k Pasternakovi“ v Moskvě), ale i ve Spojených státech, kde proběhlo např. Mezinárodní sympozium na univerzitě v Berkeley (The Second International Symposium on Pasternak) nebo konference na Stanfordské univerzitě. V našem prostředí se Pasternakem ve svém bádání zabývá např. profesor Miroslav Mikulášek z Masarykovy Univerzity v Brně či profesor Zdeněk Pechal z Univerzity Palackého v Olomouci, jehož monografii *Fenomén živilu v ruské literatuře* (2011, Zdeněk Pechal)¹ pro tuto práci také využiji. Další zdroje sekundární literatury budu hledat

¹ PECHAL, Z., *Fenomén živilu v ruské literatuře*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011.

především v mezinárodních databázích literárních periodik. Závěrem celé práce bude pak odpověď na otázku, jaká témata a jakou měrou se podílejí na celkovém vyznění románu.

1. POZADÍ VZNIKU ROMÁNU DOKTOR ŽIVAGO

Vydání Pasternakova románu *Doktor Živago* (1957) vzbudilo v Evropě a ve Spojených státech amerických velkou vlnu nadšení, zároveň však také údiv. Ačkoli se toto dílo dočkalo vydání na území Ruska až v roce 1988, kdy román na pokračování vycházel v periodiku *Новый Мир*, západní veřejnost ohromil zejména fakt, že i po čtyřiceti letech komunistické vlády v sobě našel ruský autor talent a odvalu napsat dílo tak odlišné od ostatních výtvorů sovětské literatury té doby.² Jak uvádí Vadim Medish, americký univerzitní profesor a literární vědec, který vyrůstal v Sovětském svazu, kromě románu *Doktor Živago* a takzvané „undergroundové literatury“ nevyprodukovala sovětská literatura post-stalinistické éry ani jedno dílo, které by jakýmkoli způsobem znázorňovalo sociopolitický protest proti režimu jako celku.³

Zásadní událostí, která zapříčinila změnu v ruské společnosti, byla smrt Stalina v roce 1953. V té době začalo období tzv. tání, které v socialistickém Rusku naplno propuklo až v šedesátých letech. Sovětský svaz si sice stále držel jisté totalitní rysy, ale došlo například k tomu, že do dvou let od Stalinovy smrti byly z gulagů propuštěny tisíce osob. Sovětští spisovatelé se začali opatrně dotýkat témat, která byla v předchozích letech nemyslitelná a z jejich iniciativy se začaly objevovat i první kritiky sovětské literární tvorby. Mezi přední kritiky patří např. básničky Olga Berggolcová a Věra Inberová, spisovatel Vladimir Pomerancev, autor eseje *O upřímnosti v literatuře*, či spisovatel a básník Ilja Erenburg, který dění roku 1953 zachytil v novele *Tání*.

Právě v roce 1953 začal psát po tvůrčí odmlce Boris Leonidovič Pasternak své významné dílo *Doktor Živago*. V době Stalinovy éry, která umlčela kreativní individualismus všech spisovatelů a vynucovala si podrobení se stranickému diktátu, se totiž odmlčel i Pasternak. Ale už v roce 1954 román dokončil, avšak marně se ho, z pochopitelných důvodů, snažil v Sovětském svazu publikovat. V roce 1956 se v Rusku setkal s Italem jménem Sergio d'Angelo, kterého vyslal milánský nakladatel Giangiacomo Feltrinelli, aby našel a přivezl nějaký zajímavý literární materiál. Feltrinelli pak v roce 1957 rukopis, který se povedlo z Ruska propašovat, v Miláně vydal. Ruská strana poté ještě na Pasternaka vyvíjela tlak, aby si nechal rukopis zaslat zpátky a upravil

² GIBIAN, G., *Interval of Freedom – Soviet Literature during the Thaw 1954–1957*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1960, s. vii – viii.

³ MEDISH, V., „The Soviet Literary Scene”, in: *Russian Review*, 1966, roč. 25, č. 2, s. 156.

ho (především postoj k bolševickému převratu), s čímž však nakladatel nesouhlasil.⁴ Kniha byla přeložena do italštiny a poté i do dalších jazyků a záhy se rozšířila po celém světě. Borisi Pasternakovi byla v říjnu roku 1958 udělena Nobelova cena za literaturu, byl však donucen ji odmítnout. Proč byla kniha předmětem mnoha sporů a důvodem k perzekuci jejího autora i jeho rodiny, bude patrné z následujících kapitol.

⁴ KAROLIDES, N. J., *Literature Suppressed on Political Grounds*, New York: Infobase Publishing 2006, s. 155.

2. HISTORICKÁ TÉMATA

2.1 Historické události v chronologickém pořadí

2.1.1 Ruská revoluce 1905

První informace o historických událostech, které se děly na pozadí románu *Doktor Živago*, se objevuje v úvodu druhé kapitoly, když z Uralu do Moskvy přijíždí Amálie Karlovna Guichardová se svým synem Rodionem a dcerou Larisou. Čtenář se jakoby mimochodem dozvídá, že „война с Японией еще не кончилась. Неожиданно ее заслонили другие события. По России прокатывались волны революции, одна другой выше и невиданней.“⁵

Rusko-japonská válka, která vypukla v roce 1904, nehraje jako taková v románu roli. Historicky jde však o událost, která jistou měrou přispěla k tzv. ruské buržoazní revoluci (1905). Prohra Ruska byla totiž nečekaným a velmi nepříjemným překvapením, pod jehož vlivem se obyvatelstvo po celé zemi začalo bouřit proti carskému režimu. Touha obyvatel po konstituční monarchii a reformách měla vrcholit 22. ledna 1905 v Petrohradě demonstrací. Tento den se však do dějin zapsal jako Krvavá neděle, protože demonstrující před Zimním palácem byli brutálně napadeni vojáky a přes 130 lidí na místě zahynulo. Situace se ještě více vyhrotila, začaly další demonstrace a stávky, které doprovázelo drancování a požáry, následovala radikalizace železničářů, kteří hrozili generální stávkou, vznikaly politické a odborové organizace. V říjnu byla vláda těmito skutečnostmi donucena k ústupu a car podepsal manifest, ve kterém obyvatelům mimo jiné zaručoval občanská práva, sliboval dumu a všeobecné volební právo.⁶ V románu je tato událost prezentována prostřednictvím matky Kipriana Saveljeviče Tiverzina, která synovi nadšeně oznamuje: „Да что я дура, – дрова! Совсем из головы у меня вон, какую он новость принес. Государь, понимаешь, манифест подписал, чтобы все перевернуть по-новому, ни-кого не обижать, мужикам землю и всех сравнять с дворянами. Подписанный указ, ты что думаешь, только обнародовать!“⁷ Car však záměrně ani nepoužil slovo „ústava“, celá tato záležitost pro něho byla velmi ponižující, bral ji jako důsledek nátlaku a podle svých slov ho nijak morálně nezavazovala. Petrohradské a moskevské sověty manifest odmítly z toho důvodu, že nedošlo ke změně

⁵ ПАСТЕРНАК, Б. Л., *Доктор Живаго*, Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005, s. 34.

⁶ VEBER, V., „Krise Impéria“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 292 – 296.

⁷ ПАСТЕРНАК, s. 44.

státních úředníků, armáda zůstávala stále ve stejných rukách a původní zákony měly platit až do vydání nových.⁸

Nedlouho po říjnovém manifestu se v Moskvě plánovala ohromná demonstrace, proti které byl podniknut tvrdý zákrok. Poklidně postupující dav demonstrantů napadly jízdni čtyry kozáků a dragounů, kteří způsobili skutečný masakr. Mnoho lidí bylo zmrzačeno či dokonce zabito. Tato událost u mnohých, včetně Jurije Živaga, vyvolala pocity deziluze a zklamání.

V době probíhajících demonstrací v Moskvě vzpomíná Nikolaj Nikolajevič Veděnjapin na zimu, kterou prožil v Petrohradě, přičemž zmiňuje skutečné historické osobnosti, které byly s revolucí spjaty – popa Gapon⁹, spisovatele Maxima Gorkého či hraběte Sergeje Witteho¹⁰ – nepouští se však do žádných detailů.

Mezitím povstalci stavěli barikády, shromažďovali se na dvorech a při té příležitosti se poprvé setkává Larisa Fjodorovna s Pašou Antipovem, svým budoucím manželem. Událostmi té doby je poznamenána i Amálie Karlovna Guichardová, majitelka krejčovství, když se všechny její švadleny připojí ke stávce a opustí její dílnu. Období této první ruské revoluce je povolna ukončeno: „Несмотря на нормальное течение восстановившейся жизни, после декабря все еще постреливали где-нибудь, и новые пожары, какие бывают постоянно, казались догорающими остатками прежних.”¹¹

2.1.2 První světová válka

Další historickou etapou v ději románu je první světová válka, která zapříčinila řadu zvrátů v životech hlavních hrdinů románu. Larisa Fjodorovna, která se vdala za Pavla Pavloviče Antipova, se spolu s ním a s jejich dcerou Kátěnkou přestěhovala do svého rodného města Jurjatina. Spokojenost a štěstí, které zde zpočátku prožívala, však naruší Pašovo rozhodnutí odejít do války. Pro Laru to je rána, se kterou se nemůže smířit. Když se navíc Antipov přestane ozývat, je Lara zdrcena: „Вслед за недавно совершенным прорывом, который стал впоследствии известен под именем

⁸ VEBER, V., „Kříze Impéria“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 296.

⁹ petrohradský pravoslavný kněz, který stál v čele Ruské revoluce 1905

¹⁰ ruský politik, který byl po roce 1905 pověřen sestavením nové vlády a stal se tak prvním premiérem Ruska, v květnu 1906 byl však carem odvolán

¹¹ ПАСТЕРНАК, s. 61.

Брусиловского, армия перешла в наступление. Письма от Антипова прекратились. Вначале это не беспокоило Лару. Пашино молчание она объясняла развивающимися военными действиями и невозможностью писать на маршах.¹² Když už je však čekání na jakoukoli zprávu příliš dlouhé a bez výsledku, Lara se začíná intenzivně věnovat roli ošetřovatelky raněných ve vojenském špitále. Dceru Kátěнку odváží do Moskvy a sama se vydává do Medzilaborců na uherských hranicích, odkud byl odeslán poslední dopis od jejího manžela. Později Lara hodnotí vliv války na jejich osobní život následovně: „Мы женились перед самой войною, за два года до ее начала. И только мы зажили своим умом, устроили дом, объявили войну. Я теперь уверена, что она была виною всего, всех последовавших, донныне постигающих наше поколение несчастий.“¹³ Nejen proto, že zničila její osobní, rodinný život, ale především proto, že lidé všeobecně ztratili mravní oporu vědomí.

Válka se nevyhnula ani dosud poklidnému životu rodiny Živagových. Druhého válečného podzimu Juriji Andrejeviči Živagovi, který již dostudoval a pracuje jako lékař, porodila manželka Toňa syna. V té době nebyla situace v Rusku vůbec příznivá: Generál Alexej Brusilov byl donucen k celkovému ústupu, Rusové museli vyklidit území, která vydobyli během prvního roku války. Krátce po narození syna Jurij uslyšel od primáře tuto větu: „Опять пересмотр вашей категории. На этот раз отстоять вас не удастся. Страшная нехватка военно-медицинского персонала. Придется вам понюхать пороху.“¹⁴ Ač nerad, doktor musel opustit svoji rodinu a vydat se na frontu. A právě zde, v oblasti Haliče, dochází k jeho osudovému setkání s Larisou Fjodorovnou. Od tohoto okamžiku se pomalu, ale osudově rozvíjí vztah mezi Jurijem Andrejevičem Živagem a Larou a děj se přesunuje do městečka Meljuzejevo.

Situace v Rusku byla více a více zoufalá. Chudoba obyvatelstva se neustále prohlubovala, což vedlo k další revoluční situaci. Na začátku března 1917 začaly velké demonstrace v Petrohradu a později i v Moskvě, čehož důsledkem bylo, že 15. března ve městě Pskově abdikoval car Mikuláš II., který byl v červenci následujícího roku s celou svou rodinou popraven. Tyto události vnesly do životů lidí novou naději a ještě více je povzbudily do další revoluce.

Když se Jurij Živago z války vrací, i on je plný očekávání a touhy opět po něčem novém, na druhou stranu všude kolem sebe slyší, že lidi nečeká v nejbližší době nic

¹² ПАСТЕРНАК, s. 101.

¹³ ПАСТЕРНАК, s. 330.

¹⁴ ПАСТЕРНАК, s. 98.

nového, jen zima, mrazy a bída. Po více než dvou letech strávených ve válce, která ho zanesla do zcela nových míst a kde se potkal s mnoha zajímavými lidmi, kteří ovlivnili jeho život na mnoho dalších let, se konečně setkává se svou rodinou, která však žije v poněkud odlišných poměrech, než když ji Jurij Andrejevič opouštěl. Část domu byli nuceni nabídnout Rolnické akademii, protože neměli prostředky na to, aby ho v zimě celý vytopili. Lidem se nedostávalo základních potravin; například kachna, kterou Živago dostal ve vlaku od svého spolucestujícího, byla v té době hotový poklad, který si mohl dopřát jen málokdo. Schylovalo se k další revoluci.

Tato historická etapa je pro děj románu nesmírně důležitá. Právě válka odloučila oba představitele hlavních postav od svých životních partnerů – Jurije dočasně, Laru navždy – a zároveň zapříčinila jejich vzájemné osudové setkání. Válka oba dva ale zasáhla i v jiném rozměru. Jurij Andrejevič, když byl ještě na frontě, začal přehodnocovat svůj dosavadní osobní život: „Эх, походное наше житье, цыганское кочевье. Когда сюда въезжали, все было не по мне – и печь не тут, и низкий потолок, и грязь, и духота. А теперь, хоть убей, не могу вспомнить, где мы до этого стояли. И, кажется, век бы тут прожил, глядя на этот угол печи с солнцем на изразцах и движущейся по ней тенью придорожного дерева.“¹⁵ Když po dvou dlouhých letech skutečně nadchází okamžik návratu domů, Živago si nakonec velmi přeje, aby byl schopen vrátit se zpět ke svému dřívějšímu klidnému životu, „в которой все до мельчайших подробностей было овеяно поэзией и проникнуто сердечностью и чистотою. Доктор тревожился за эту жизнь и желал ей целости и сохранности и, летя в ночном скором поезде, нетерпеливо рвался к этой жизни обратно, после более чем двухлетней разлуки.“¹⁶ Dospěl totiž k tomu, že nové mu nepřineslo nic dobrého: „Это было не свое, привычное, старым подготовленное новое, а произвольное, неотменимое, реальностью предписанное новое, внезапное, как потрясение. Таким новым была война, ее кровь и ужасы, ее бездомность и одичание. Таким новым были ее испытания и житейская мудрость, которой война учила. Таким новым были захолустные города, куда война заносила, и люди, с которыми она сталкивала. Таким новым была революция, не по-университетски идеализированная под девятьсот пятый год, а эта, нынешняя, из войны родившаяся, кровавая, ни с чем не считающаяся солдатская революция,

¹⁵ ПАСТЕРНАК, s. 112.

¹⁶ ПАСТЕРНАК, s. 139 – 140.

направляемая знатоками этой стихии, большевиками.¹⁷ Ani Larisa Fjodorovna nenahlíží na toto období pozitivně. Skrze Lařino vnímání skutečnosti vyplývá napovrch změna všeobecných společenských poměrů, kterou provází deziluze, zklamání a uvědomění si devastace hodnot: „Замечаются очень резкие перемены в последнее время. Недавно были святы долг перед родиной, военная доблесть, высокие общественные чувства. Но война проиграна, это – главное бедствие, и от этого все остальное, все развенчано, ничто не свято. Вдруг все переменялось, тон, воздух, неизвестно как думать и кого слушаться. (...) Тогда хочется довериться самому главному, силе жизни или красоте или правде, чтобы они, а не опрокинутые человеческие установления управляли тобой, полно и без сожаления, полнее, чем бывало в мирной привычной жизни, закатившейся и упраздненной.“¹⁸ Lara si uvědomuje, že ani po tom, co válka oficiálně skončí, se život nevrátí do starých kolejí, že dřívější mírový život je navždy pryč. Je přesvědčena o tom, že všechno špatné zavinila právě válka a nevěří tomu, že by se situace mohla změnit k lepšímu.

2.1.3 Říjnová revoluce 1917

Prozatímní vláda, která byla ustavena po abdikaci cara, prakticky neměla žádnou výkonnou moc a velmi brzy ztratila nad Ruskem vládu. Vláda navrhovala již dlouho očekávanou pozemkovou reformu, neměla však oprávnění připravit legislativu, což byl úkol nového parlamentu, který však nebyl zvolený, protože sovět odmítal dát k volbám souhlas. Tento začarovaný kruh velmi znejišťoval a znervózňoval rolníky na venkově, kteří ztráceli trpělivost, a situace po celém Rusku byla čím dál více vypjatá, docházelo k násilnostem a loupežím. Zároveň byla vyčerpávajícími boji na frontě oslabena armáda, která téměř přestala fungovat. Situace byla stále více vyhrocená a tentokrát už to byla jiná revoluce: „революция, не по-университетски идеализированная под девятьсот пятый год, а эта, нынешняя, из войны родившаяся, кровавая, ни с чем не считающаяся солдатская революция, направляемая знатоками этой стихии, большевиками.“¹⁹

Blížící se převrat vzbuzoval vášně a několik úvah na toto téma se objevuje i v románu. Byl například předmětem rozhovoru Jurije Živaga a hluchoněmého

¹⁷ ПАСТЕРНАК, s. 140.

¹⁸ ПАСТЕРНАК, s. 115.

¹⁹ ПАСТЕРНАК, s. 140.

Pogorevšicha cestou ve vlaku. Živago má spíše opatrný a umírněný názor: „Но, по моему, не время таким рискованным экспериментам среди нашего хаоса и развала, перед лицом напирającego врага. Надо дать стране прийти в себя и отдышаться от одного переворота, прежде чем отваживаться на другой. Надо дождаться какого-нибудь, хотя бы относительного успокоения и порядка.“²⁰ Jeho oponent je mnohem radikálnější, když tvrdí: „Это наивно. То, что вы зовете развалом, такое же нормальное явление, как хваленый ваш и излюбленный порядок. Эти разрушения – закономерная и предварительная часть более широкого созидательного плана. Общество развалилось еще недостаточно. Надо, чтобы оно распалось до конца, и тогда настоящая революционная власть по частям соберет его на совершенно других основаниях.“²¹ Další diskuse na toto téma probíhá mezi Živagovým strýcem Nikolajem Nikolajevičem, stoupencem bolševiků, a jeho tchánem Alexandrem Alexandrovičem. Strýc obhajuje převrat a zastává názor, že veškeré řády jsou nepřirozené a nespravedlivé, že jediným řešením je převrat a že ani „частичное подновление старого здесь непригодно, требуется его коренная ломка“²² a to i za cenu zhroucení celého systému. Když mají Živagovi jednoho večera pozvané hosty, Jurij Andrejevič pronese na toto téma následující projev: „На третий год войны в народе сложилось убеждение, что рано или поздно граница между фронтом и тылом сотрется, море крови подступит к каждому и зальет отсиживающихся и окопавшихся. Революция и есть это наводнение. В течение ее вам будет казаться, как нам на войне, что жизнь прекратилась, все личное кончилось, что ничего на свете больше не происходит, а только убивают и умирают, а если мы доживем до записок и мемуаров об этом времени, и прочтем эти воспоминания, мы убедимся, что за эти пять или десять лет пережили больше, чем иные за целое столетие. (...) Я тоже думаю, что России суждено стать первым за существование мира царством социализма. Когда это случится, оно надолго оглушит нас, и, очнувшись, мы уже больше не вернем утраченной памяти. Мы забудем часть прошлого и не будем искать небывалому объяснения. Наставший порядок обступит нас с привычностью леса на горизонте или облаков над головой. Он окружит нас отовсюду. Не будет ничего другого.“²³ Různé pohledy na revoluci jsou zde prezentovány skrze rozhovory

²⁰ ПАСТЕРНАК, s. 142.

²¹ ПАСТЕРНАК, s. 143.

²² ПАСТЕРНАК, s. 155.

²³ ПАСТЕРНАК, s. 157.

Živaga a jeho přátel. Jurij Andrejevič předvídá, že revoluci a jejím následkům se nevyhne nikdo, dokonce ani ten, kdo by se o to snažil. Tvrdí, že je Rusku souzeno, aby se stalo prvním „královstvím socialismu“ v celé historii lidstva. I on věří v nový pořádek a v to, že nebude třeba si nic z minulosti pamatovat ani po ničem pátrat. Ačkoli to tak navenek nevypadalo, Jurij měl z budoucnosti velké obavy a velmi silně pociťoval svoji bezmoc vůči tomu, co má nastat.

Den, kdy začala revoluce, nezačíná u Živagů nešťastněji. Kvůli problémům s kamny se jim černým kouřem vyplní celý pokoj. Když se jim podaří vyměnit vzduch, vtrhne do místnosti Nikolaj Nikolajevič, který přináší nejnovější zprávy o revoluci: „На улицах бой. Идут военные действия между юнкерами, поддерживающими Временное правительство, и солдатами гарнизона, стоящими за большевиков. Стычки чуть ли не на каждом шагу, очагам восстания нет счета. По дороге к вам я два или три раза попал в переделку, раз на углу Большой Дмитровки и другой – у Никитских ворот. Прямого пути уже нет, приходится пробираться обходом. Живо, Юра! Одевайся и пойдем. Это надо видеть. Это история. Это бывает раз в жизни.“²⁴ Jak střelba sílila, postupně přicházely zprávy o prvních mrtvých. Bylo nemožné vyjít ven a Živagovi museli na tři dny ubytovat Nikolaje Nikolajeviče a Gordona, kteří k nim přišli na návštěvu a bylo jim znemožněno se vrátit. Třetí den jsou pouliční boje v plném proudu: „пальба, также и оружейная, ни на минуту не прекращалась. Если бы даже Юрий Андреевич с опасностью для жизни отважился пробраться за пределы простреливаемой полосы, он и за чертою огня не встретил бы жизни, которая замерла во всем городе, пока положение не определится окончательно.“²⁵ Na pozadí těchto událostí onemocní Živagův syn, malý Sašenka, jehož stav celou rodinu zneklidňuje, tím spíše, že ani nemají možnost obstarat cokoli, co by mu pomohlo. Nemohou se vydat ven, aby chlapci obstarali základní potraviny, situace je na to příliš nebezpečná. I když se po pár dnech lidé mohou ven přeci jen odvážit, situace je stále neutěšená. Občané žijí v nejistotě a ve strachu, navíc se potýkají s nedostatkem základních potravin: „Лишь внутри отдельных околотков люди выходили по утрам на небольшое расстояние от дома за хлебом, останавливали встречных, несших молоко в бутылках, и толпой расспрашивали, где они его достали. Иногда возобновлялась перестрелка по всему городу, снова разгоняя публику. Все догадывались, что между сторонами идут какие-то переговоры, успешный или

²⁴ ПАСТЕРНАК, s. 163.

²⁵ ПАСТЕРНАК, s. 164.

неуспешный ход которых отражается на усилении или ослаблении шрапнельной стрельбы.²⁶ O pár dnů později, když jde Jurij Živago večer po ulici, dostanou se mu do rukou noviny. „Экстренный выпуск, покрытый печатью только с одной стороны, содержал правительственное сообщение из Петербурга об образовании Совета Народных Комиссаров, установлении в России советской власти и введении в ней диктатуры пролетариата. Далее следовали первые декреты новой власти и публиковались разные сведения, переданные по телеграфу и телефону.“²⁷ V této době plné nejistoty a obav z toho, co nastane, lidé nesužoval jen nedostatek potravin („на долгий период постоянной пищей большинства стало пшено на воде и уха из селедочных головок. Туловище селедки в жареном виде шло на второе. Питались немолотой рожью и пшеницей в зерне. Из них варили кашу.“²⁸), ale také nedostatek otopu v domácnostech. Erární dříví na ulicích hlídali ozbrojení strážníci, protože jinak by bylo občany hned rozkradeno. V této těžké době se dokonce i Živago, vždy člověk čestný a poctivý, snížil ke krádeži, která svým charakterem ve své době patřila mezi těžké zločiny: „Юрий Андреевич, не задумываясь, уллучил минуту, когда часовой завернул во двор, а налетевший вихрь закрутил в воздухе особенно густую тучу снежинок. Он зашел к куче балок с той стороны, где была тень и куда не падал свет фонаря, и медленным раскачиванием высвободил лежавшую с самого низа тяжелую колоду. С трудом вытащив ее из-под кучи и взвалив на плечо, он перестал чувствовать ее тяжесть (своя ноша не тянет) и украдкой вдоль затененных стен притащил к себе в Сивцев. Это было кстати, дома кончились дрова.“²⁹ Když se takoví lidé ze zoufalství snižovali k pokleskům jako je krádež, přestávali věřit sami sobě, natož aby věřili ostatním. Jurij Živago klade Toně na srdce: „Помни, больше нет ни честных, ни друзей, ни тем более знающих.“³⁰ On sám se už nepovažoval za čestného a v této neutěšené době si nebyl jistý tím, co může čekat sám od sebe, natož od druhých lidí. Moc dobře si to uvědomoval a chtěl varovat i svou ženu.

²⁶ ПАСТЕРНАК, s. 165.

²⁷ ПАСТЕРНАК, s. 165.

²⁸ ПАСТЕРНАК, s. 169.

²⁹ ПАСТЕРНАК, s. 167.

³⁰ ПАСТЕРНАК, s. 169.

2.1.4 Ruská občanská válka 1917 – 1920

V občanské válce proti sobě bojovaly dvě skupiny – Rudí a Bílí, přičemž Rudí byli bolševici a mezi Bílé se řadili zastánci buržoazní třídy. Hlavním centrem Bílých se stala Sibiř, protibolševická ohniska však vznikala také na okrajích Ruska, zejména na jihu a na severu. Ačkoli jejich armády nebyly o nic slabší než armády bolševiků a navíc byly významně podporovány dohodovými mocnostmi, na porážku Rudé armády to nestačilo. Důvodů bylo více, jedním z nich však bylo to, že vůdcové bílých, mezi něž patřili např. admirál Alexandr Vasiljevič Kolčak či Anton Ivanovič Děnikin, nebyli schopni efektivně koordinovat vojenské akce a centralizovat svá vojska. Občanská válka v Rusku si vyžádala miliony lidských obětí, a to nejen na vojenském poli. Dalšími, neméně důležitými příčinami byl hlad, epidemie a nedostatečná či dokonce úplně chybějící lékařská péče.³¹

Ve společnosti začalo po převratu docházet k zásadním změnám: byla volena spousta nových orgánů, kam byli najmenováni komisaři, mezi jejichž hlavní úkoly patřilo zastrasování. Všechny podniky a družstva byly postupně bolševizovány. Lidé živořili, nedostávalo se jim základních potravin a v dobách krutých zim neměli čím topit. Kupříkladu dům, ve kterém Živagovi žili, byl rozdělen mezi další nájemníky mimo jiné právě proto, aby byli vůbec schopni dům vytopit. Jurij Andrejevič zpočátku s nápadem dělit se o dům nesouhlasí: „Мы пускаемся, зажмурив глаза, неведомо куда, не имея о месте ни малейшего представления. Из трех человек, живших в Варыкине, двух, мамы и бабушки, нет в живых, а третий, дедушка Крюгер, если он только и жив, в заложниках и за решеткой.“³² Nakonec ale ustoupí své ženě a tchánovi a v dubnu celá rodina odjíždí na daleký Ural, do městečka Varykino, kde kdysi žil Toni dědeček, který v té oblasti vlastnil lesy, půdu a závody. Během cesty spolu Jurij a jeho tchán vedou debatu o cíli jejich cesty a o stávající situaci jako takové: „Эта философия чужда мне. Эта власть против нас. У меня не спрашивали согласия на эту ломку,“³³ říká Alexandr Alexandrovič při jednom z takových rozhovorů. Přiznává, že nejedou zelinařit, jak si od začátku plánuje Toňa. Jedou zkusit živořit, a ačkoli je to proti jejich svědomí,

³¹ SLÁDEK, Z., „Revoluční mesianismus a nerevoluční kontinuita“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 346 – 350.

³² ПАСТЕРНАК, s. 179.

³³ ПАСТЕРНАК, s. 205.

vědí, že dědečkův majetek nebudou moci obnovit, ale tak jako v té době všichni ostatní, majetek promrhají. Jak Živagův tchán hořce dodává, „история собственности в России кончилась“.³⁴

Několikatýdenní cestou ve vlaku, která započala v dubnu, se k cestujícím porůznu dostávají aktuální zprávy o probíhajících bojích. Aby je neznepokojoval, Jurij Živago před rodinou tají, že na severu získávají převahu Bílí a buď už obsadili, nebo každou chvíli obsadí Jurjatin. Otřesné podmínky, které se děly za bojů Rudých s Bílými později v románu popisuje i Larisa Fjodorovna, kterou Jurij Andrejevič náhodně potkává v místní knihovně a začne se s ní stýkat: „Грабежи, бомбардировка, безобразия. Как при всякой смене властей. (...) Убийства из-за угла по мотивам личной мести, вымогательства, вакханалия!“³⁵

Během cesty se doktor Živago neplánovaně setkává se Strelnikovem, představitelem Rudé armády. Do té doby, než vyjde najevo, že Strelnikov je vlastně Paša Antipov, manžel Lary, který upadl do zajetí v první světové válce a od té doby o něm nikdo neslyšel, působí tato postava velmi záhadně. Jde o člověka nadmíru inteligentního, odmalička plného ušlechtilých ideálů, kterému dala revoluce do ruky zbraň. Jako vůdce je nesmírně brutální a nemilosrdný a ve svém okolí vzbuzuje respekt, strach a hrůzu.

Nedlouho potom, co se Živagovi přestěhovali do Varykina, dostává se Jurij Andrejevič jakožto lékař do zajetí zauralských partyzánů. Myšlenky a názory těchto partyzánů, stojících na straně Rudých, jsou proneseny v rámci ilegální schůze, které se účastní referent Kostojed-Amurskij, bývalý propagátor družstevnictví, který dříve podporoval sociální revolucionáře, nyní pověřený ústředním výborem: „Существующая в Сибири буржуазно-военная власть политикой грабежа, поборов, насилия, расстрелов и пыток должна открыть глаза заблуждающимся. Она враждебна не только рабочему классу, но по сути вещей и всему трудовому крестьянству. Сибирское и Уральское трудовое крестьянство должно понять, что только в союзе с городским пролетариатом и солдатами, в союзе с киргизской и бурятской беднотой... (...) Этот союз городской и деревенской бедноты осуществим только через советы. Волею неволей сибирское крестьянство будет теперь стремиться к тому же, за что уже давно начал борьбу сибирский рабочий. Их общая цель есть свержение ненавистного народу самодержавия адмиралов и атаманов и установление власти советов крестьян и солдат посредством всенародного

³⁴ ПАСТЕРНАК, s. 206.

³⁵ ПАСТЕРНАК, s. 250.

вооруженного восстания. При этом в борьбе с вооруженными до зубов офицерско-казачьими наемниками буржуазии восставшим придется вести правильную фронтовую войну, упорную и продолжительную.³⁶ Toto je velmi důležitá pasáž, kde se autor dotýká zásadního problému neúspěchu antibolševických sil. Tím byla absence agrární reformy ve svém programu. Jejich osudovou chybou byl postup v různých sférách politického života – v podstatě restaurovali staré pořádky tím, že pronásledovali odboráře, rozháněli sověty a dokonce zabavovaly půdu rolníkům. Dá se říci, že těmito kroky se dopouštěli stejných chyb, jako se dopouštěl předrevoluční režim. Naopak sovětský režim rolníkům a sedlákům dosažené výhody ponechával a neváhal slibovat další.³⁷

Jurij Andrejevič byl v zajetí partyzánů už dva roky a za tu dobu téměř bez přestání směřovali na východ, postupovali přes „bílé“ i „rudé“ vesničky více či méně poznamenané probíhajícími boji. V tu dobu byl admirál Kolčak vytlačován ze západní Sibíře. Ačkoli vojenští lékaři neměli podle konvencí Červeného kříže právo účastnit se přímých bojových akcí, musel doktor toto pravidlo proti své vůli porušit a bojovat s ostatními, i když jen na oko. Dával si velký pozor, aby nikoho netrefil. Byl to velký nápor na jeho psychiku, nepomáhaly mu ani zvěsti o tom, že městečko Varykino bylo vydrancováno a statek, kde přežívala jeho rodina, byl vypálen. I když prý rodina vyvázla, Jurije Andrejeviče tyto zprávy a skutečnost, že se jen tak nemůže dostat ze zajetí, nesmírně drásaly. Stejně tak i poprava spiklenců a nelegálních paličů samohonky, které byl přítomen.

Ačkoli už bylo jasné, že Bílí budou poraženi, rozhodli se alespoň skoncovat s neregulárními lesními oddíly, které obklíčili, ne však dostatečně pevně na to, aby jim jejich záměr vyšel. Nicméně partyzánským oddílům, včetně toho, který zadržoval Jurije Andrejeviče Živaga, znemožnili jejich plánovaný přesun. Také jim bylo znemožněno zásobování a morálka partyzánů celkově upadala. I když se Bílým, kterým veleli generálové Vicyn, Quadri a Basalygo, podařilo obklíčit povstalce podle plánu, po urputných bojích nakonec partyzáni zvítězili, tábor se však začal rozpadat vnitřně. Po osmnácti měsících strávených jako zajatec v partyzánském táboře a po několika neúspěšných pokusech o útěk se Juriji Andrejeviči Živagovi útěk konečně podařil.

³⁶ ПАСТЕРНАК, s. 264 – 265.

³⁷ SLÁDEK, Z., „Revoluční mesianismus a nerevoluční kontinuita“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 349.

2.1.5 Doba po občanské válce

Když se zchátralý a zanedbaný doktor Živago potuluje po Jurjatinu, postupně se setkává se změnami, které se v čase jeho zmizení udály. Došlo například k přejmenování ulic – ulice Generálgubernátorská se nyní jmenuje ulice Října, setkává se s vyhláškami o pracovních knížkách, o přidělovém systému a o tom, že přechovávání a utajování zásob se trestá smrtí, o nových zbrojních pasech a povinnosti odevzdání zbraní. V holičství se dozvídá o nástupu nové vlády, která je u moci teprve necelý rok a ačkoli si na ni lidé ještě nezvykli, panuje mezi nimi vcelku optimistický názor, že se alespoň ujímá prostého lidu. Lidem na Sibíři a na Východě se však na druhou stranu nedostává základních potravin, jelikož veškeré zásoby směřují do Moskvy, nefunguje pošta ani vlaková doprava.

Sám Živago se nyní ocitá v nelehké situaci. Jako syn sibiřského milionáře a průmyslníka a manžel vnučky místního zámožného fabrikanta a velkostatkáře, zajatec partyzánů, od kterých přešel, což by se dalo chápat jako zběhnutí z revolučních řad, který je momentálně nezaměstnaný a bez místa trvalého bydliště, vlastně nemá žádná občanská práva a pohybuje se tak na velmi tenkém ledě. S cílem dostat se do Moskvy Živago přijal tři zaměstnání – to hlavní bylo v ambulanci vojenské nemocnice, dále zasedá v jurjatinském zdravotnickém odboru a několikrát do týdne také přednáší obecnou patologii na Gynekologickém a porodnickém ústavu. Druhé dvě zaměstnání ale zanedlouho opouští, protože byl obviněn z idealismu a mystiky, kterých se dopustil na některých ze svých přednášek: „Надо уходить. Из губздрава и института я уволюсь по собственному прошению, а в больнице постараюсь продержаться, пока меня не выгонят. Я не хочу пугать тебя, но временами у меня ощущение, будто не сегодня-завтра меня арестуют.“³⁸

Postupem času žije v neustálém strachu ze zatčení. Situace ve městě vůbec vyvolává v lidech strach. Byla odhalena kontrarevoluční organizace, zatýkání nemá konce, stále častěji dochází k domovním prohlídkám. Na jeho obavy reaguje Lara slovy: „Насколько я заметила, каждое водворение этой молодой власти проходит через несколько этапов. В начале это торжество разума, критический дух, борьба с предрассудками. Пока наступает второй период. Получают перевес темные силы «примазавшихся», притворносочувствующих. Растут подозрительность, доносы,

³⁸ ПАСТЕРНАК, s. 333.

интриги, ненавистничество.“³⁹ I Lara si začíná nebezpečí více a více uvědomovat: „Атмосфера сгущается. Время нашей безопасности миновало. Нас несомненно арестуют, тебя и меня.“⁴⁰ Do této dusné atmosféry Juriji Andrejevičovi přijde dopis, který k němu putoval pět měsíců. Je od Toni, která píše, že celá jejich rodina byla vypovězena z Ruska a odjede zřejmě do Paříže, což Živaga zdrtilo. Nicméně i nadále zůstává s Larou, se kterou na čas odjel do Varykina, v důsledku intrik jsou však rozděleni, Lara s dcerou odjíždí neznámo kam a Živago se vydává do Moskvy.

Do Moskvy přichází na jaře 1922 na počátku Nepu, neboli Nové ekonomické politiky. V té době bylo na čas povoleno soukromé podnikání a částečně i volný obchod, čehož však bývalo zneužíváno ke spekulaci. Státní obchod měl oslabit soukromý obchod pomocí nízkých cen, což však vyústilo v to, že státní obchod nebyl schopen zásobovat trh, nedostávalo se zboží a tím kvetl černý trh, orientovaný zejména na městské obyvatelstvo.⁴¹ Juriji Andrejevičovi je jasné, že si spolu s Vasjou, mladým hochem, se kterým do Moskvy přišel, musí najít práci. Stali se z nich přátelé, dokonce společně nějakou dobu bydleli, jejich cesty se však začaly rozcházet, když Vasja začal být oslovený revolucí a začal považovat doktora za málo radikálního. Ten mezitím chodil od úřadu k úřadu, snažil se politicky rehabilitovat svou rodinu a buď pro ně obstarat povolení k návratu do vlasti nebo si opatřit pas a legálně za nimi odjet do Paříže. Žádná z těchto snah však nevyšla a Živago umírá, aniž by Toňu nebo děti opět spatřil.

V epilogu se děj přenáší do roku 1943, do doby druhé světové války a sleduje setkání podporučíka Gordona a majora Dudorova. Oba muži si sdělují zážitky z poslední doby, zmiňují například kárný tábor, který si vězni museli sami postavit, kruté boje na frontě a další, nelidské hrůzy války. Řeč přichází na praplenu Táňu Bezočereděvovou, jejíž úsměv se nápadně podobá úsměvu Jurije Živaga, se kterou se později také setkávají. Ta jim vypráví o svém setkání s generálem Jevgrafem Andrejevičem Živagem, který, jak se ukázalo, je její strýc. Táňa je dcerou Larisy Fjodorovny a Jurije Andrejeviče Živaga, o které se on sám nikdy nedozvěděl.

³⁹ ПАСТЕРНАК, s. 333.

⁴⁰ ПАСТЕРНАК, s. 334.

⁴¹ SLÁDEK, Z., „Revoluční mesianismus a nerevoluční kontinuita“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 368.

2.2 Odborná literatura

Román Doktor Živago je mnohými považován za román ideologický, kde hraje revoluce velmi významnou, či přímo zásadní roli. Literární vědec Vladimir Markov například tvrdí, že se jedná o román čistě ideologický, kdy Živagův příběh symbolicky zobrazuje historii ruského vědomí. Zvláštní význam připisuje právě revoluci, která se zde jeví jako negativní, zlá síla. Revoluce podle něho rozhodně nepřináší užitek lidem talentovaným, kteří si zachovávají smysl pro čestnost.⁴² Edmund Stephen Urbanski Pasternakův román přímo označuje jako román revoluční. Právě revoluci viní z toho, že Jurije Živaga demoralizovala, že byla příčinou jeho největší slabosti – nedostatku morální síly. Pokládá otázku, jestli v případě, že by Živago, ze kterého se stal vlivem probíhajících událostí ztroskotanec, opustil svou profesi, začal pít a zemřel jako bezvýznamný člen společnosti, nebyl demoralizovaný vinou Říjnové revoluce, zda by vůbec byl schopen svým lidem poskytnout hodnotné služby a dosáhnout tak osobního uspokojení.⁴³

Zajímavé je, jak někteří autoři přímo spojují postavy románu s konkrétními historickými událostmi: Edith W. Clowes, která se zabývá charakteristikou jednotlivých postav, hlouběji pak charakteristikami ženských hrdinek – Lary a Toni – připouští, že většina postav románu je definována svou rolí, kterou sehrávají v historických událostech Revoluce. Pouze dvě hlavní postavy, Jurij Andrejevič Živago a Larisa Fjodorovna Antipovová podle ní tuto roli přerůstají a rozvíjejí jakési „vyšší vědomí“.⁴⁴ R. E. Steussy ve svém článku „The Myth Behind ‚Dr. Zhivago‘“ symbolicky spojuje každou z hlavních postav s konkrétní historickou událostí: Jurij Andrejevič Živago tak prý reprezentuje Pasternakovu vlastní poevropštěnou kulturu, Lara zidealizovanou Revoluci, její manžel Paša Antipov neúspěch revoluce a Toňa buržoazní revoluci roku 1905. Nevyhnutelnost revoluce má být zosobněna v postavě Viktora Komarovského – v symbolu všeho zlého ve starém Rusku, chladného a vypočítavého svůdce, který „zkazil“ Laru ještě před tím, než měla vůbec šanci žít, zlo celého vývoje. Stejně tak je Pašova sebevražda považována

⁴² MARKOV, V., „Notes on Pasternak’s ‘Doctor Zhivago’“, in: *Russian Review*, 1959, roč. 18 č. 1, s. 15 – 17.

⁴³ URBANSKI, E. S., „Revolutionary novels of Gironella and Pasternak“, in: *Hispania*, 1960, roč. 43, Č. 2, s. 193.

⁴⁴ CLOWES, E. W., „Characterization in Doktor Živago: Lara and Tonja“, in: *The Slavic and East European Journal*, 1990, roč. 34 č. 3, s. 323.

za sebevraždu revoluce v bratrovražedném boji občanské války. Živagův infarkt je způsoben dušením se v tíživé atmosféře sovětské tramvaje a Táňa, dcera Lary a Živaga, zůstává dcerou předválečné kultury a revolučního idealismu, od něhož ji však odpoutal téměř nelidský úděl jejího dětství.⁴⁵

2.3 Shrnutí

Skrze jednotlivé historické události sledujeme, jak se postupně formovalo Živagovo vědomí, jak se měnil jeho charakter, vnímání okolního světa a také jaký měly dopad na mezilidské vztahy. Postupem času se ze sebevědomého člověka plného ideálů a cílů, kterých v životě hodlal dosáhnout, začal stávat někdo úplně jiný. První iluze ztratil po krvavém zásahu kozáků proti poklidným demonstrantům v roce 1905. První světová válka a říjnová revoluce ho už ujistily v tom, že jeho dosavadní život plný naivity je nenávratně pryč. Byl svědkem skutečných hrůz války, které si do té doby ani neuměl představit, ale které se pro něho už staly, ač nedobrovolně, součástí života. Během několika dnů probíhající Říjnové revoluce, když v ulicích probíhala palba a lidi sužoval nedostatek potravin a paliva, začal pociťovat skutečné zoufalství a strach. Strach nejen o sebe, ale o celou svou rodinu. Poprvé v životě zažíval skutečnou bezmoc, která ho donutila dokonce krást. Jakoby v této době začal podléhat, ztrácet vlastní sebeúctu a zároveň úctu k ostatním. Stal se součástí společnosti, jejíž morálka byla natolik zvrácená, že přestala téměř uznávat tradiční hodnoty. Objevují se první náznaky Živagovy rezignace. Když doktor padl v době občanské války do partyzánského zajetí, několikrát se snažil uprchnout. Ačkoli se mu to nedařilo, stále v sobě nacházel zbytky síly, až se mu útek nakonec povedl. Když na počátku Nepu dorazil do Moskvy, jakoby však veškeré své vnitřní síly začal postupně ztrácet. V posledních osmi, devíti letech života, „в течение которых он все больше сдавал и опускался, теряя докторские познания и навыки и утрачивая писательские, на короткое время выходил из состояния угнетения и упадка, воодушевлялся, возвращался к деятельности, и потом, после недолгой вспышки, снова впадал в затяжное безучастие к себе самому и ко всему на свете.“⁴⁶ Ačkoli býval člověk houževnatý s pevnými názory, dějinné události ho

⁴⁵ STEUSSY, R. E., “The Myth Behind ‘Dr. Zhivago’”, in: *Russian Review*, 1959, roč. 18 č. 3, s. 191–197.

⁴⁶ ПАСТЕРНАК, s. 377.

postupně udolávaly, Živago postupně ztrácel víru, až se nakonec podařilo ho zcela zlomit.

Na základě výše uvedených poznatků jsem došla k závěru, že historické téma v románu *Doktor Živago* sehrává zásadní roli. Všechny historické události, které jsou v románu zaznamenány, mají na život hlavních postav bezprostřední vliv, žádná z nich nezůstává bez následků. S historickými událostmi jsou také přímo spojeni jednotliví hrdinové. Kromě toho, že jsou součástí společnosti, která se pod vlivem probíhajících změn radikálně mění, čímž ovlivňuje jejich smýšlení a mezilidské vztahy, se postav dotýkají i konkrétní události, jako např. první světová válka a s ní související odchod Živaga na frontu, stejně tak jako odchod Paši Antipova a následně i Larisy Fjodorovny. Díky těmto okolnostem se Živago s Larou setkají. Říjnová revoluce a její bezprostřední následky postavy zasáhly především po psychické stránce a to tak, že v nich vyvolaly všudyprítomný strach a úzkost, kterých se mnozí už nikdy nezbavili. Revoluce mnohé psychicky zlomila a vzala jim veškerou naději. Tento stav pokračoval i v době občanské války, kdy lidé strádali jak psychicky, tak fyzicky. Mimo to Živago odchází na venkov, kde se opět setkává s Larou a kde také dochází k jeho únosu do partyzánského zajetí. Další historický vývoj (ekonomická situace, společenské postavení) Živaga jen dále udolávají a k jeho celkovému úpadku přispěje i vyhoštění zbytku jeho rodiny. Toňa, která snáší tyto Živagovy útrapy spolu s ním, stále stojí po jeho boku, ale když je z politických důvodů nucena emigrovat (socialistickému režimu osoby s takovýmto společenským původem nevyhovovaly), čtenář ztrácí stopu a o jejím dalším osudu se dozvídá pouze z úryvků několika dopisů. Lara ve válce ztrácí svého muže a nachází milence, s kterým je spojena značná část jejího života, ale mimo jiné právě kvůli těmto dvěma mužům je poslána do pracovních táborů a i zde další informace o jejím dalším životě ustávají.

Historická témata prostupují všemi sférami tehdejší společnosti, významně zasahují i do soukromých životů obyvatel. Na celkovém vyznění románu se podílí velkou měrou a domnívám se, že rozhodně patří mezi témata největšího významu.

3 TÉMA RUSKÉ INTELIGENCE

Situace ruské inteligence byla v bouřlivých dobách přelomu devatenáctého a dvacátého století nelehká. Byla to doba, kdy se začalo formovat hnutí bolševiků, začala se více a více projevovat nespokojenost dělníků a země směřovala k socialismu. S kapitalismem je spojen rozmach veřejného mínění, což souvisí se zlevněním a tím pádem rozšířením tisku – novin, periodik i knih – a s rozvojem všeobecného vzdělání. Dá se říci, že vedlejším produktem kapitalismu je nová společenská vrstva, takzvaní intelektuálové.⁴⁷ Členové této vrstvy si uvědomují nedostatky režimu a navíc jsou schopni důvody své nespokojenosti formulovat, což pochopitelně socialistům není pochuti. Ruská demokratická inteligence byla velmi aktivní už během revoluce v roce 1905. Právě ona, v čele se spisovatelem Gorkým, vyzvala občany „k okamžitému, jednomyslnému a houževnatému boji proti samoděržaví.“⁴⁸ Na univerzitách začaly vznikat diskusní kluby pro veřejnost, stala se z nich centra protivládní opozice. Z pochopitelných důvodů je tedy inteligence bolševiky vnímána značně negativně, což je patrné i z pozdějšího vývoje a obsahu kultury v Sovětském svazu.

3.1 Živago v kruzích ruské inteligence

Jurij Andrejevič Živago se v kruzích ruské inteligence pohyboval už od útlého dětství, a to především díky svému strýci Nikolaji Nikolajeviči Veděnjapinovi, bratrovi Jurovy^[M1] matky, který se chlapce po její smrti ujal. Nejprve společně odjeli na statek do Dupljanky, jehož majitel byl velký příznivec umění – Kologrivov. Tento muž byl milionář s velmi pokrokovými názory, cestoval po cizině a sympatizoval s revolucí v Rusku. Na jeho statku se Nikolaj Nikolajevič setkal s Ivanem Ivanovičem Voskobožnikovem, pedagogem a popularizátorem praktických vědomostí. Jurův^[M2] strýc se s ním měl setkat proto, aby mu dovezl korekturu jeho knihy. Sám Nikolaj, jehož osud není v románu nijak detailně popisován, se později proslavil jako autor knih, který získal uznání mezi tehdejšími filozofy a univerzitními profesory. Ačkoli výše zmínění muži nepatří mezi hlavní postavy a nehrají v románu nijak zásadní roli, už od začátku je jejich

⁴⁷ VEBER, V., „Krise Impéria“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 287.

⁴⁸ VEBER, V., „Krise Impéria“, in: ŠVANKMAJER, M. et al., *Dějiny Ruska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012 s. 294.

prostřednictvím naznačeno, v jakém prostředí se Živago od dětství pohyboval. Když se Nikolaj Nikolajevič odstěhoval z Moskvy do Petrohradu, odkud později zamířil do Lausanne, kde se usadil a vydával ony filozofické knihy, svěřil Jurije do péče profesorské rodině Gromekových. „Громeko были образованные люди, хлебосолы и большие знатоки и любители музыки. Они собирали у себя общество и устраивали вечера камерной музыки, на которых исполнялись фортепианные трио, скрипичные сонаты и струнные квартеты.“⁴⁹ Domácnost Gromekových se tak stává dalším z míst, kde se rodí Živagoova láska k umění, která se později projeví v psaní veršů.

3.2 Živago jako součást ruské inteligence

Už v raném mládí měl Jurij Andrejevič touhu napsat knihu, ve které by popsal život, úvahy nad ním a kam by zaznamenal vjemy, které ho ohromily. Vzhledem k tomu, že se ale na takovýto počín cítil stále ještě příliš mladý, spokojil se s psaním veršů. Jeho láska k poezii byla také ovlivněna tvorbou ruského symbolistického básníka Alexandra Alexandroviče Bloka, o němž měl Živago dokonce později napsat článek do univerzitních novin. A proč se Jurij Andrejevič Živago nezabýval uměním i na profesionální úrovni? K výběru svého budoucího povolání přistupoval racionálně: „Он считал, что искусство не годится в призвание в том же самом смысле, как не может быть профессией прирожденная веселость или склонность к меланхолии. Он интересовался физикой, естествознанием и находил, что в практической жизни надо заниматься чем-нибудь общепольным. Вот он и пошел по медицине.“⁵⁰ Když dokončil univerzitní studia (kvůli svému zájmu o filozofii po nějakou dobu zvažoval i studium teologie, nakonec se však přeci jen rozhodl pro exaktní vědu – medicínu), stal se lékařem v moskevské nemocnici a velmi brzy si získal věhlas jako vynikající diagnostik. To však neznamená, že se uměním ve svém soukromí nezabýval dál. Zejména v době, kdy se s rodinou stěhovali z Moskvy do Varykina, oblíbil si Jurij Andrejevič tvorbu Čechova a Puškina, z jehož děl dokonce pár veršů cituje.⁵¹ Touha po vědění ho zavádí do jurjatské knihovny, kde dochází k jeho opětovnému, osudovému setkání s Larou.

Co se týká jeho medicínské profese, ta byla příčinou Živagoova nástupu na frontu první světové války a později, když se s celou svou rodinou přestěhoval do Varykina, byl

⁴⁹ ПАСТЕРНАК, s. 59.

⁵⁰ ПАСТЕРНАК, s. 66.

⁵¹ viz ПАСТЕРНАК, s. 240.

právě z důvodu svého lékařského povolání zajat partyzány, kteří o lékaře ve své skupině přišli, a v jejich zajetí strávil řadu dlouhých měsíců. Pro intelektuála, kterým Jurij Živago byl, musela být tato zkušenost neskutečným utrpením a zdrojem ohromné frustrace. Svě vlastní zájmy, výzkum a zabývání se hlubšími myšlenkami musel naprosto podřídit situaci, prostředí, ve kterém se nedobrovolně ocitl. Bylo mu znemožněno věnovat se tomu, co mělo podle něho smysl a v čem mohl něco užitečného a smysluplného dokázat. Když doktor konečně ze zajetí uprchl a vrátil se zpět do Moskvy, začal se opět hlouběji zabývat medicínou a filozofií. Svě myšlenky a názory týkající se např. evoluce, definice zdraví a nemoci, dějin či náboženství, které byly mnohdy sporné a ne vždy ověřitelné, sepisoval a byl za ně patřičně oceňován. „В то время все стало специальностью, стихотворчество, искусство художественного перевода, обо всем писали теоретические исследования, для всего создавали институты. Возникли разного рода Дворцы мысли, Академии художественных идей. В половине этих дутых учреждений Юрий Андреевич состоял штатным доктором.“⁵² Ani nyní však doktor nenalezl vytouženého klidu: „Юрий Андреевич не выносил политического мистицизма советской интеллигенции, того, что было ее высшим достижением или, как тогда бы сказали, – духовным потолком эпохи.“⁵³ Netrvalo to dlouho a doktor Živago opustil svou lékařskou praxi, jeho vinou začala rodina upadat v bídu a navenek chátral, poezii a své úvahy však sepisoval až do své náhlé smrti.

3.3 Ženské hrdinky a jejich vztah k ruské inteligenci

Živagova manželka Toňa, za svobodna Gromeková, měla velmi podobné, dá se říci totožné intelektuální zázemí jako její muž, protože od útlého dětství oba vyrůstali v jedné rodině. Toňa byla velmi kultivovaná, inteligentní a vzdělaná žena z bohaté rodiny. Její otec Alexandr Alexandrovič, profesor chemie na univerzitě, si vzal Annu Ivanovnu, jejímuž otci Krügerovi patřila železárna a doly na Urale nedaleko Jurjatina, kde vlastnil taktéž ohromnou lesní usedlost. Díky Gromekovým bylo Toně i Jurijovi umožněno dosáhnout vysokého vzdělání: zatímco Jurij Andrejevič studoval medicínu na univerzitě, Toňa studovala práva na vyšší dívčí škole. Neměla však příliš velké ambice, co se kariéry týče. Svůj život zasvětila péči o rodinu, která byla třeba zejména pak

⁵² ПАСТЕРНАК, s. 384.

⁵³ ПАСТЕРНАК, s. 384.

v době, kdy manžel nebyl po jejím boku. Když byla se svým otcem a dětmi nucena opustit svou vlast a odjeli do Paříže, jsou informace o ní a o dětech značně omezeny. V jednom z pozdějších dopisů se čtenář pouze dozvídá, že syn Saša dokončil francouzskou obecnou školu a dcera Máša na ni nastupuje.

Druhou z hlavních ženských postav je Lara Fjodorovna Guichardová, později Antipovová. Vyrůstala se svou matkou Amálií Karlovnou Guichardovou – v Rusku naturalizovanou Francouzkou, vdovou po belgickém inženýrovi. Jelikož jí po manželovi zbyly značné úspory, se kterými si sama nevěděla rady, o investicích se radila s dávným přítelem svého muže, advokátem Viktorem Ipolitovičem Komarovským. Na jeho popud byla Lara poslána do gymnázia a její bratr Rodion do kadetky. Amálie Karlovna je popisována jako hloupá žena, která se velmi bála mužů. „После смерти отца мать жила в вечном страхе обнищания. Родя и Лара привыкли слышать, что они на краю гибели. Они понимали, что они не дети улицы, но в них глубоко сидела робость перед богатыми, как у питомцев сиротских домов.“⁵⁴ Podmínky, ve kterých děti vyrůstaly, byly neutěšené, neměly pevné rodinné zázemí, čehož Komarovskij využil k tomu, že Laru, mladou teprve dospívající dívku svedl. Tato událost zapříčinila v Lařině životě řadu skandálů. Jednak bylo nepřipustné, aby dívka z lepší společnosti toto dopustila. Kdyby se o jejím poklesku doslechla veřejnost, znamenalo by to pro ni obrovské ponížení a odsouzení společnosti. Stala se tak pro Komarovského vydíratelnou, což ji dovedlo k zoufalému činu – pokusila se advokáta při příležitosti společenské události zastřelit. To se jí nepodařilo a ze strachu z vlastní ostudy se Komarovskému podařilo následky tohoto incidentu utiшит. Přes tyto události se Laře podařilo dokončit gymnázium a následně i vysokou školu, vdala se za Pavla Pavloviče Antipova a poté, co oba úspěšně složili zkoušky, odstěhovali se společně do Jurjatina, kde oba získali místo jako učitelé. Lara zde jako malá vyrůstala, na Guichardovy zde vzpomínali v dobrém. Lara učila na dívčím gymnáziu, Paša vyučoval na klasickém gymnáziu latinu a dějiny starověku. Brzy ho však začaly lákat exaktní vědy, sám se začal velmi intenzivně věnovat studiu. Paša Antipov, který pocházel z rodiny chudého dělníka, touto skutečností velmi trpěl a ačkoli se usilovně snažil, aby to nebylo vidět, deptalo ho to, že Lara pochází z lepší rodiny. Nemohl se smířit s faktem, že Lara má se svými i Pašovými kolegy pedagogy velmi dobré vztahy a často je zve k nim domů. Sám jimi pohrdal a považoval

⁵⁴ ПАСТЕРНАК, s. 34 – 35.

je za omezené hlupáky. Tato jeho frustrace vyústila v překvapivé rozhodnutí odejít do války, nemohl totiž toto soužití už déle snášet.

Ačkoli byl Živagův život doposud spojen se dvěma velmi inteligentními a vzdělanými ženami pocházejícími z lepších rodin, nakonec se usadí po boku dcery bývalého domovníka Gromekových, Markela. Byla to dívka z chudých, prostých poměrů, která pracovala u telegrafu, nebyla příliš vzdělaná, ale byla ochotna pro Živaga obětovat cokoli.

3.4 Reakce a proměna inteligence pod tlakem románového světa

Když se Živago vrátil z fronty první světové války domů do Moskvy, nestačil se divit, jak se lidé kolem něho změnili a připadal si velmi osamělý. „Странно потускнели и обесцветились друзья. Ни у кого не осталось своего мира, своего мнения. (...) Но едва лишь поднялись низы, и льготы верхов были отменены, как быстро все полиняло, как без сожаления расстались с самостоятельной мыслью, которой ни у кого, видно, не бывало! Теперь Юрию Андреевичу были близки одни люди без фраз и пафоса, жена и тесть, да еще два-три врача сослуживца, скромные труженики, рядовые работники.“⁵⁵ On sám, který byl ještě v době Revoluce roku 1905 spolu se svými přáteli plný ideálů a víry v revoluci, začal být vůči celé společnosti a jejímu vývoji čím dál více skeptický: „Кругом обманывались, разглагольствовались. Обыденщина еще хромала, барахталась, колченого плелась куда-то по старой привычке. Но доктор видел жизнь неприкрашенной. От него не могла укрыться ее приговоренность. Он считал себя и свою среду обреченными. Предстояли испытания, может быть, даже гибель. Считанные дни, оставшиеся им, таяли на его глазах.“⁵⁶ Jurij Andrejevič najednou v rozpolcené společnosti nemohl najít místo, neměl se kam zařadit: „Умеренным, тупоумие которых возмущало доктора, он казался опасным, людям, политически ушедшим далеко, недостаточно красным. Так очутился он ни в тех, ни в сих, от одного берега отстал, к другому не пристал.“⁵⁷

Přirozený řád společnosti se zcela obrátil. Lidé, kteří patřili mezi ruskou inteligenci a zaujímali určitá postavení, je postupně ztráceli a na jejich místa se dostávali lidé z nižších společenských tříd, kteří většinou o dané problematice nic nevěděli, ale

⁵⁵ ПАСТЕРНАК, s. 151.

⁵⁶ ПАСТЕРНАК, s. 158.

⁵⁷ ПАСТЕРНАК, s. 159.

stačilo prakticky jen to, že nepatřili mezi inteligenci. S bolševizací se takto měnila i struktura státní správy. „Производили перевыборы правлений везде: в домовладениях, в организациях, на службе, в обслуживающих население учреждениях. Состав их менялся. Во все места стали назначать комиссаров с неограниченными полномочиями, людей железной воли, в черных кожаных куртках, вооруженных мерами устрашения и наганами, редко брившихся и еще реже спавших. Они хорошо знали порождение мещанства, среднего держателя мелких государственных бумаг, пресмыкающегося обывателя, и, ничуть не щадя его, с мефистофельской усмешкой разговаривали с ним, как с пойманым воришкой. Эти люди ворочали всем, как приказывала программа, и начинание за начинанием, объединение за объединением становились большевицкими.“⁵⁸ Vrstva inteligence byla utlačována a zastražována, protože v ní režim viděl nebezpečí a hrozbu. Tito lidé se totiž nenechali snadno obalamutit, docházely jim souvislosti, což nebylo v té době žádané, stát se tedy snažil soustavně v nich vyvolávat strach.

Rozdíly mezi inteligencí a prostými lidmi byl často patrný na první pohled. Stav ruské inteligence, zejména té venkovské, v době občanské války je vystihnuty v popisu návštěvníků jurjatské knihovny: „Читающих было два рода, старожилы из местной интеллигенции, – их было большинство, – и люди из простого народа. У первых, среди которых преобладали женщины, бедно одетые, переставшие следить за собой и опустившиеся, были нездоровые, вытянувшиеся лица, обрюзгшие по разным причинам, – от голода, от разлития желчи, от отеков водянки. Это были завсегдашние читальни, лично-знакомые с библиотечными служащими и чувствовавшие себя здесь, как дома. Люди из народа с красивыми здоровыми лицами, одетые опрятно, по праздничному, входили в зал смущенно и робко, как в церковь, и появлялись шумнее, чем было принято, не от незнания порядков, а вследствие желания войти совершенно бесшумно и неумения соразмерить свои здоровые шаги и голоса.“⁵⁹ Na tomto příkladu je velmi dobře patrné, že i při maximálním úsilí bylo nemožné tyto dvě společenské vrstvy smísit.

Skutečnou nenávist mezi oběma vrstvami rozpoutaly už první dny Říjnové revoluce. Tato nenávist vycházela z řad prostých lidí, kteří v revoluci roku 1905 pozorovali ohromné zklamání, a už tehdy se jejich nenávist vůči vrstvě inteligence začala stupňovat: „в начале революции, когда по примеру девятьсот пятого года

⁵⁸ ПАСТЕРНАК, s. 168.

⁵⁹ ПАСТЕРНАК, s. 243.

опасались, что и на этот раз революция будет кратковременным событием в истории просвещенных верхов, а глубоких низов не коснется и в них не упрочится, народ всеми силами старались распропагандировать, революционизировать, переполюсовать, взбаламутить и разъярить.⁶⁰ Jedním z představitelů těchto širokých mas byl i voják divokého vzezření, Pamfil Palych, se kterým se Živago setkal během svého partyzánského zajetí. Jemu podobní „bez [мз]всякой агитации, лютой озверелой ненавистью ненавидевшие интеллигентов, бар и офицерство, казались редкими находками восторженным левым интеллигентам и были в страшной цене. Их бесчеловечность представлялась чудом классовой сознательности, их варварство – образцом пролетарской твердости и революционного инстинкта.“⁶¹ Sám Živago však nijak osobně nepocítil jeho nenávisť vůči inteligenci, ke které doktor patřil. Vlivem vývoje událostí se i lidé jako byl tento divoký voják umírnili, i je pohltil strach a nejistota.

Rozdíly mezi těmito vrstvami obyvatelstva se stále stupňovaly, a když se Živago po útěku z [partizánského][м4] zajetí vrátil do Jurjatina, město bylo plné vyhlášek mířených proti majetným, vykořisťovatelům a buržoazii. Vyhlášky týkající se pracovních knížek pro majetné, informací o tom, že buržoazie ukrývá dostatečné množství potravin a příslibu přidělového systému všem, kdo nepatří mezi vykořisťovatelské třídy, byly vylepeny na všech ulicích. Vznikaly dělnické výbory, probíhalo nové zdanění majetných tříd. „Это были распоряжения новой, вошедшей в город власти в отмену застигнутых тут предшествующих порядков. Она напоминала о неукоснительности своих устоев, может быть, забытых жителями при временном правлении белых.“⁶² Když se Doktor Živago spolu s Larou a její dcerou uchýlil do Jurjatina, stejně jako se tam uzavřeli vůči okolní společnosti, uzavřel se Jurij Andrejevič svým způsobem do sebe. Jakoby si chtěl vynahradiť roky v partyzánském zajetí, zcela se ponořil do svých úvah, které celé noci sepisoval, tvořil poezii, psal legendy. Téměř se zdálo, že toto své počínání ani nedokáže ovládat, jakoby ho vedla nějaká vyšší moc: „В такие минуты Юрий Андреевич чувствовал, что главную работу совершает не он сам, но то, что выше его, что находится над ним и управляет им, а именно: состояние мировой мысли и поэзии, и то, что ей предназначено в будущем, следующий по порядку

⁶⁰ ПАСТЕРНАК, s. 289.

⁶¹ ПАСТЕРНАК, s. 289.

⁶² ПАСТЕРНАК, s. 312.

шаг, который предстоит ей сделать в ее историческом развитии. И он чувствовал себя только поводом и опорной точкой, чтобы она пришла в это движение.⁶³

I v poslední etapě svého života, která se datuje jeho návratem do Moskvy, se Jurij Andrejevič věnoval tvorbě: „Книжки содержали философию Юрия Андреевича, изложение его медицинских взглядов, его определения здоровья и нездоровья, мысли о трансформизме и эволюции, о личности, как биологической основе организма, соображения Юрия Андреевича об истории и религии, близкие дядиным и Симушкиным, очерки Пугачевских мест, где побывал доктор, стихи Юрия Андреевича и рассказы. Работы изложены были доступно, в разговорной форме, далекой, однако, от целей, которые ставят себе популяризаторы, потому что заключали в себе мнения спорные, произвольные, недостаточно проверенные, но всегда живые и оригинальные. Книжечки расходились. Любители их ценили.“⁶⁴

Toto zapálení však Živagovi nevydrželo dlouho. Když se mu po nepřiliš houževnatém snažení nepodařilo získat povolení k vycestování za svou rodinou, vzdal se, přestal pracovat, dbát o sebe a žil v chudobě. I když se usadil po boku další ženy, Mariny, vedl dál život podivína. „Марина прощала доктору его странные, к этому времени образовавшиеся причуды, капризы опустившегося и сознающего свое падение человека, грязь и беспорядок, которые он заводил. Она терпела его брюзжание, резкости, раздражительность.“⁶⁵

Začal se také opět vídat se svými nejlepšími přáteli, bývalými spolužáky – Gordonem a Dudorovem. Při porovnání a popisu těchto tří mužů vychází najevo skutečnost, že Živago, přes všechny životní strasti (nebo možná právě pro ně) zůstal veskrze stejný, ač to tak navenek nepůsobilo. Dva jeho přátelé, typičtí představitelé ruské inteligence té doby, prodělali vývoj jako podstatná část této společenské vrstvy. „Коронибудь есть достаточный запас слов, его удовлетворяющий. Такой человек говорит и думает естественно и связно. В этом положении был только Юрий Андреевич. Его друзьям не хватало нужных выражений. Они не владели даром речи. (...) Гордон и Дудоров принадлежали к хорошему профессорскому кругу. Они проводили жизнь среди хороших книг, хороших мыслителей, хороших композиторов, хорошей, всегда, вчера и сегодня хорошей, и только хорошей музыки, и они не знали, что бедствие среднего вкуса хуже бедствия безвкусицы.

⁶³ ПАСТЕРНАК, s. 355.

⁶⁴ ПАСТЕРНАК, s. 383 – 384.

⁶⁵ ПАСТЕРНАК, s. 387.

Гордон и Дудоров не знали, что даже упреки, которыми они осыпали Живаго, внушались им не чувством преданности другу и желанием повлиять на него, а только неумением свободно думать и управлять по своей воле разговором.⁶⁶ Innokentij Dudorov, který se nedávno vrátil z vyhnanství a byl rehabilitován, o svých pocitech s přáteli často upřímně mluvil. „Он говорил, что доводы обвинения, обращение с ним в тюрьме и по выходе из нее, и в особенности собеседования с глазу на глаз со следователем проветрили ему мозги, и политически его перевоспитали, что у него открылись на многое глаза, что как человек он вырос.“⁶⁷ Gordon s ním souhlasil, neustále přikyvoval, oba přátelé si vzájemně notovali, což však nenacházelo pochopení u doktora Živaga: „Добродетельные речи Иннокентия были в духе времени. Но именно закономерность, прозрачность их ханжества взрывала Юрия Андреевича. Несвободный человек всегда идеализирует свою неволю. Так было в средние века, на этом всегда играли иезуиты. Юрий Андреевич не выносил политического мистицизма советской интеллигенции, того, что было ее высшим достижением или, как тогда бы сказали, – духовным потолком эпохи. Юрий Андреевич скрывал от друзей и это впечатление, чтобы не ссориться.“⁶⁸

Společnost jako celek byla tvárná a tehdejší politice se přizpůsobila, aniž by si to většina vůbec uvědomila. Paradoxně Jurij Andrejevič Živago, který navenek chátral a pustnul, si dokázal zachovat svoji vnitřní nezávislost. S rostoucím věkem a prožitými zkušenostmi ztrácel naivitu svého mládí a stal se více kritickým a skeptickým. V názorech byl pevný, ale jakoby ztrácel sílu prosazovat je navenek. Bylo proti jeho přesvědčení přijímat názory nové doby a podřídít se většině. Vybral si proto nenásilnou cestu ústupu a odešel dobrovolně do ústraní.

3.5 Odborná literatura

Mezi literární vědce, kteří román vnímali v první řadě jako román ruské inteligence, patří např. Alexander Gerschenkron, který ve svých poznámkách uveřejněných v časopise *Modern Philology* mimo jiné tvrdí, že tento příběh ruského intelektuála, potažmo celé ruské inteligence, je zprostředkováván skrze médium, které

⁶⁶ ПАСТЕРНАК, s. 388.

⁶⁷ ПАСТЕРНАК, s. 388,

⁶⁸ ПАСТЕРНАК, s. 388.

bylo formováno neustále se obnovujícími generacemi ruských intelektuálů.⁶⁹ Vztah Živaga a Lary vidí jako symbolický vztah skutečného Ruska a inteligence, kde Živago představuje inteligenci a Lara staré Rusko (na rozdíl od Toni, která je představitelkou „pozápadněného“ Ruska a proto odchází do Francie, kam skutečně patří). Zmiňuje pasáž, kdy Toňa píše Jurijovi v dopise, že ona sama se narodila proto, aby život zjednodušovala a hledala správná východiska, kdežto Lara proto, aby život komplikovala a sváděla z cesty. Její nářky však zůstávají nevyslyšené a „západní racionalismus“ tak nemá šanci. Připomíná také, že postava Jurije Andrejeviče Živaga zemřela v roce 1929, v roce, který Stalin nazýval jako **год великого перелома**^[6]. Byl to rok, kdy Sovětský svaz opouští NEP a přistupuje k ještě radikálnější kolektivizaci. Ve světě, kde Stalin popíral svobodu a jakoukoli formu individualismu, nebyl pro inteligenci prostor.⁷⁰

E. S. Urbanski vidí Jurije Andrejeviče jako produkt tradičního typu profesního vzdělávání v carském Rusku, pro něhož je těžké přizpůsobit se chaotickým změnám zavedeným novým, anti-intelektuálním vedením sovětského proletariátu. Živago je přitom ochoten akceptovat některé reformy a odmítá názor, že by všechno ve starém Rusku bylo svaté a spravedlivé, není však schopen vyřešit si své osobní dilema. Ve zmatku, který byl nastolen, se tedy zastavuje nejen proto, že to tak vyžaduje komunistický režim, ale také proto, že trpí svou vlastní, intelektuální frustrací.⁷¹

3. 6 Shrnutí

Téma ruské inteligence je úzce spjata s historickými tématy, která vývoj ruské inteligence přímo ovlivňují a jsou jí tak nadřazená. Jinými slovy, historické události popisované v románu přímo souvisely s formováním a směřováním inteligence a s jejím postupným potlačováním. Vzhledem k tomu, že se Jurij Andrejevič Živago, který byl její součástí, prakticky odjakživa v těchto kruzích pohyboval, pociťoval probíhající změny na vlastní kůži.

Důležitou roli zde hrají i ostatní postavy románu a právě jejich vztah k ruské inteligenci. Živagova manželka Toňa svým původem jednoznačně mezi inteligenci

⁶⁹ GERSCHENKRON, A., “Notes on Doctor Zhivago”, in: *Modern Philology*, 1961, roč. 58 č. 3, s. 196.

⁷⁰ GERSCHENKRON, A., “Notes on Doctor Zhivago”, in: *Modern Philology*, 1961, roč. 58 č. 3, s. 197 – 198.

⁷¹ URBANSKI, E.S., “Revolutionary novels of Gironella and Pasternak”, 1960, in: *Hispania*, roč. 43, č. 2, s. 195.

patřila, proto byla také spolu s dětmi a otcem z Ruska donucena emigrovat. I Lara pocházela z poměrně vysoce postavené rodiny a i jí bylo poskytnuto vysoké vzdělání. Tyto skutečnosti vedly k zvyšujícímu se napětí mezi ní a Antipovem, které vyvrcholilo jeho odchodem. Sama Lara poté zřejmě končí v některém z pracovních táborů. Tyto dvě postavy, Toňa a Lara, reprezentují zástupce ruské inteligence, kteří byli režimem nějakým způsobem vytlačeni ze společnosti – v tomto případě buď do sibiřských pracovních táborů, nebo dokonce až za hranice země. Část inteligence byla donucena přehodnotit své názory a v tom případě mohli její představitelé ve společnosti setrvat a být veřejně činní. Mezi ně se řadí např. Živagovi blízcí přátelé Dudorov a Gordon, kteří, ačkoli v začátcích smýšleli stejně jako Jurij Andrejevič, byli režimem donuceni podřít se nevybočovat z řady. Tento přístup byl Živagem vnímán jako negativní. Sám Živago nebyl donucen opustit svou rodnou zemi ani město, nebyl ani ochoten se podřít tak, jako jeho přátelé. Nedá se však ani říci, že by na obranu ruské inteligence nějakým radikálním způsobem vystoupil a hájil ji. Stáhl se spíše do ústraní a jeho osobnost byla pomalu likvidována. Živago si citlivě všímal toho, jak se mění postoj celé společnosti a jak se mění i jeho nejbližší přátelé, což^[M7] všechno mělo na smýšlení a chování jeho samotného zásadní vliv. Byly tak významně ovlivněny jeho postoje a činy.

Téma inteligence je zdrojem většiny konfliktů, které se v příběhu odehrávají. Tím nejzásadnějším bych označila konflikt, který se odehrává v Živagově nitru – zda zůstat věrný revoluci nebo ji odmítnout, zda dát své názory otevřeně najevo či je spíše potlačovat. V případě Jurije Andrejeviče, a nejen jeho, představuje inteligence jistý stav vědomí a právě ona je příčinou jeho střetů s tehdejší společností. Tento typ konfliktů se odehrává i na úrovni mezilidských vztahů, např. mezi Larou a jejím mužem Antipovem, mezi Živagem a jeho přáteli Dudorovem a Gordonem, Toni konflikt s režimem, když byla s dětmi a otcem nucena kvůli nevyhovujícímu původu emigrovat. Poměry ve společnosti byly značně neutěšené, vztahy mezi inteligencí a prostými lidmi byly stále více vypjaté. Ve snaze učinit je rovnými tento režim zapříčinil, že se nevzdělaní lidé dostávali na místa vzdělaných, mnohdy se dokonce cítili nadřazení a lidé patřící mezi inteligenci, kteří ztráceli svá práva a byli utlačováni, naopak ztráceli sebevědomí a byli frustrováni. Tento konflikt prostupuje celým románem, dotýká se většiny všech postav a citelně ovlivňuje celkové vyznění románu.

4 TÉMA TRADIČNÍCH HODNOT – RODINA

Definicí pojmu ‚rodina‘ existuje nepřehledné množství. Je to významná součást společnosti, její základní jednotka. „Každý jedinec potřebuje být ve společnosti začleněn a zakořeněn, vyhledává stabilní a spořádané prostředí. Aby taková společnost mohla fungovat, je nutné, aby každý jednotlivec plnil své povinnosti, které jsou svázány s jeho svobodou, a aby plnil své závazky směrem ke společnosti. (...) Všechny společenské instituce jsou výsledkem nutnosti a přirozené nezbytnosti. Rodinu, jakožto jednu ze základních stavebních jednotek společnosti, nikdo nevymyslel. Je produktem přirozených sociálních impulsů. (...) Dobře fungující rodina je základem stabilní společnosti, je její nezbytnou podmínkou. Ke stabilitě společnosti přispívá i společná kultura a sdílené hodnoty – tradiční hodnoty, hodnoty rodiny a náboženské, resp. křesťanské hodnoty.“⁷²

Politickým směrem, který klade důraz na tradiční hodnoty, a to především na dobře fungující rodinu a manželství, je konzervatismus. Obecně se konzervatismus „staví za zachování toho nejlepšího ve společnosti a je bytostně proti revolučním změnám“⁷³. Vedle konzervatismu se postupně vyvinuly další dva základní politické směry – liberalismus a socialismus, přičemž každý z nich vyznává jiné hodnoty: liberalismus svobodu a socialismus rovnost a kolektivismus.

Na následujících stranách se zaměřím na to, jak významnou roli právě rodina v románu Doktor Živago sehrála.

4.1 Rodinné zázemí Jurije Andrejeviče Živaga

Děj románu začíná v momentu, kdy je pohřbívána matka Jurije Živaga. Její smrt chlapce velmi ranila, oporu nalézal ve strýci Nikolaji Nikolajevičovi, matčině bratrovi, který s nimi sice nikdy dříve nežil, ale nyní byl suspendován z duchovního stavu, aby se mohl pohřbu zúčastnit. Jura měl k mamince velmi silný vztah, trápil se ještě dlouhou dobu po její smrti. Byl to pro něho ten nejbližší člověk, otec je totiž dávno opustil. Chlapec ani nevěděl, že jeho vlastní otec vede rozmařilý život, prohýřil jejich veškerý obrovský majetek a pohybuje se příležitostně na Sibiři nebo kdesi v cizině. Od malička byl na otcovu nepřítomnost zvyklý, čas trávil s matkou, která když onemocněla a často se

⁷² DOČEKALOVÁ P., ŠVEC, K. a kol., *Úvod do politologie*, Praha: Grada Publishing a.s., 2009, s. 193.

⁷³ <http://www.evropa2045.cz/hra/napoveda.php?kategorie=7&tema=143>

odjížděla léčit na francouzskou Riviéru či do Itálie, dávala chlapce na hlídání cizím lidem. Celé dětství tedy prožil v chaosu a ve zmatku, bez pevného rodinného zázemí. Až v době dospívání se Jurij dozvěděl, že po sobě otec, který mezitím spáchal sebevraždu skokem z jedoucího vlaku, zanechal nemanželského syna. Jeho matkou byla jistá kněžna Stolbunovová-Henrici, která s Jevgrafem, jak se chlapec jmenoval, žila v bohatství na předměstí Omska. Když se tuto novinu Jurij dozvěděl, okamžitě ke svému nevlastnímu bratrovi zaujal negativní postoj, stejně jako ke svému otci. Jevgraf se objevil v době občanské války, kdy rodina Živagových, stejně jako všechny ostatní rodiny, velmi strádala. Jurij Andrejevič onemocněl, několik týdnů blouznil a přítomnost svého bratra ani nepostřehl. Graňa, jak ho Toňa nazývala, v té době rodinu navštěvoval a Toňu podporoval v tom, aby co nejdříve s celou rodinou odjeli do Varykina, na Krügerovo panství. A právě ve Varykinu, nedlouho po přistěhování Živagových, se s Jevgrafem znovu setkávají. Vystupuje jako velmi tajemná postava, která, když se rodina ocitne v nesnázích, zasáhne a snaží se pomoci, aniž by ji kdokoli zval. Při příležitosti této své druhé návštěvy manželům Živagovým slíbil, že udělá vše pro to, aby jim usnadnil vedení hospodářství. Sám Jurij Andrejevič ho chápe jako tajemnou a neznámou sílu a téměř symbolickou postavu. Ačkoli je to jeho nevlastní bratr, zná ho méně, než kohokoli jiného: „Удивительное дело! Это мой сводный брат. Он носит одну со мною фамилию. А знаю я его, собственно говоря, меньше всех.“⁷⁴ Jevgraf se z nenadála objevuje i na samém sklonku Jurijova života.

To, jak by měla rodina fungovat, malý Živago začal pozorovat, až když se ho ujali Gromekovi. Byla to spořádaná rodina, manželé Alexandr Alexandrovič a Anna Ivanovna vychovávali dceru Antoninu, která byla podobně stará jako Jurij. Tím, že spolu oba dva prakticky od dětství vyrůstali a dospívali, měli k sobě velmi blízký, kamarádský vztah. Ten byl upevněn například i společnými návštěvami nemocné Anny Ivanovny, která pro ně často nechala posílat, když byla uvázána na lůžko. Hodiny jim pak vyprávěla o svém dětství v Jurjatinu. Zažívali spolu spoustu dalších důležitých událostí, jako například slavnosti vánočního stromku u Světických. Jejich vztah jakoby logicky vyústí v manželství. Sňatek Jury a Toni nebyl ani tak vyvolaný vášnivými city, jako spíš přirozeným a pozvolným vývojem jejich soužití a mimo jiné také posledním přáním a racionálním uvažováním Toniny matky, která byla přesvědčena, že Jurij a Toňa jsou

⁷⁴ ПАСТЕРНАК, s. 243.

stvoření jeden pro druhého. Ne, že by k sobě necítily lásku, ale zdá se, že jejich vztah postrádá jakousi jiskru a vzplanutí.

4.2 První náznaky rozvratu

Ač by se mohlo zdát, že Jurij Živago právě u Toni nalezne poklidný rodinný život, kterého mu dosud nebylo dopřáno, stal se pravý opak – do života mu vstoupila Larisa Fjodorovna. Nelze říci, že by se doktor vrhl do nového vztahu bezmyšlenkovitě a bezohledně, že by byl ochoten vzdát se okamžitě všeho, co doposud spolu se svou manželkou Toňou budoval. Laru potkal během války v Meljuzejevu a zpočátku, když pocítil první náznaky vzájemné náklonnosti, se jí dokonce snažil vyhýbat, snažil se maximálně potlačovat své city, snažil se ji nemilovat, „так же как всю жизнь он старался относиться с любовью ко всем людям, не говоря уже о семье и близких“⁷⁵. Když se z fronty vracel vlakem domů, přemýšlel: „Один круг составляли мысли о Тоне, доме и прежней налаженной жизни, в которой все до мельчайших подробностей было овеяно поэзией и проникнуто сердечностью и чистотою. Доктор тревожился за эту жизнь и желал ей целости и сохранности и, летя в ночном скором поезде, нетерпеливо рвался к этой жизни обратно, после более чем двухлетней разлуки.“⁷⁶ Je patrné, že šlo o člověka mimořádně citlivého, který ctil rodinu a snažil se ovládnout svou vůli, aby ji zachránil. Všechno jakoby však naznačovalo, že veškeré jeho snahy úspěšné nebudou. Například když se vrátil z války a poprvé se měl setkat se svým téměř dvouletým synem, po tchánovi pojmenovaným Alexandr. Do té doby ho Andrej Živago znal pouze z fotografií, kterých mu Toňa posílala nespočet. Pochopitelně byl plný očekávání, o to více ho ranilo, když první chlapcova reakce na něho byla plácnutí otce do tváře a následný pláč a křik. I když na sobě doktor nechtěl dát nic znát, velmi ho tento incident zasáhl a nemohl ho chápat jinak, než jako zlé znamení. Jeho obavy se začínají naplňovat po příjezdu do Varykina. Sny, ve kterých se objevuje tajemný ženský hlas, ho dovádí k pochybnostem. Když si uvědomí, že tento hlas nepatří Toně, začne se zamýšlet nad tím, že je na ni asi příliš zvyklý, že otupuje jeho sluch. V okamžiku, kdy ve Varykynu potkal Laru, nabraly události poměrně rychlý spád.

⁷⁵ ПАСТЕРНАК, s. 140.

⁷⁶ ПАСТЕРНАК, s. 139 – 140.

4.3 Rozpad rodiny

Uplynuly pouhé dva měsíce od jejich prvního setkání a Jurij Andrejevič strávil u Larisy Fjodorovny noc. Před svou manželkou poměr tajil, podváděl ji, na druhou stranu ji však stále miloval: „Он любил Тоню до обожания. Мир ее души, ее спокойствие были ему дороже всего на свете. Он стоял горой за ее честь, больше чем ее родной отец и чем она сама. В защиту ее уязвленной гордости он своими руками растерзал бы обидчика. И вот этим обидчиком был он сам.“⁷⁷ Doktor Živago byl velmi citlivý a ve své podstatě dobrý člověk. Měl špatné svědomí, trápil se a doma v okruhu své rodiny se nyní cítil jako zločinec. Byl si vědom své viny, nesnažil se sám před sebou nijak ospravedlňovat. To, že něco není v pořádku, Toňa viděla, nevěděla však co, zřejmě by ani svého muže z nevěry nepodezírala. Když už Jurij Andrejevič nemohl výčitky svědomí dále snášet, rozhodl se, že se Toně se vším svěří, přizná se jí a s Larou se přestane stýkat. Když se však od Lary, kterou o tomto svém rozhodnutí zpravil, vydal na cestu domů, začalo mu docházet, že není připraven na to Laru už nikdy nevidět. Najednou měl pocit, že jí nestihl říct vše, co chtěl, myšlenky na podváděnou manželku odsunul do pozadí a vydal se zpět. Sám sobě se začal vymlouvat, že přeci není nikde řečeno, že musí tento radikální krok učinit teď hned. Svoje svědomí uklidňoval tím, že Toně jednou všechno poví, že je na to však ještě dost času. Toto rozhodnutí se mu však stalo osudným. Na cestě zpět za Larou byl zajat a Toňu už nikdy v životě neměl možnost spatřit.

Zde se opět projevuje Živagova pasivita. Ačkoli si uvědomoval nesprávnost svého počínání, které ho ve své podstatě trýznilo, nebyl schopen se rozhodlat k radikálnímu činu. K problému se neuměl postavit čelem, události tedy nechával plynout a spoléhal na to, že se vhodná příležitost k vyřešení této situace jednou vyskytne. V tomto jeho počínání můžeme pozorovat určitou slabost a rezignaci, která u něho nebyla ojedinělá. Byl to postoj, který nakonec zaujal vůči celému svému životu, vůči své existenci.

⁷⁷ ПАСТЕРНАК, s. 254.

4.4 Rodinné zázemí Larisy Fjodorovny

Lara vyrůstala na Urale se svou matkou a s bratrem Rodionem. Ani ona neměla pevné rodinné zázemí, její matka byla značně nevyrovnaná a dospívající dívka v ní neměla příliš velkou oporu. Už v šestnácti letech byla na svůj věk velmi vyspělá, což byla také příčinou jejího nešťastného poměru s advokátem Komarovským. Pro Laru to byla velmi bolestivá zkušenost, Komarovský ji využíval a vydíral, zneužíval jejího mládí a naivity a také toho, že neměla nikoho, o koho by se mohla opřít. Měsíce útrap se Lara rozhodla vyřešit odchodem od své matky a bratra. Útočiště našla v rodině Lavrentije Michajloviče a Serafimy Filippovny Kologrivových, s jejichž dcerou Nad'ou chodila do stejné třídy. Strávila u nich tři roky a za tu dobu se matce i bratrovi úplně odcizila a vůbec je nepostrádala. Ačkoli měla Lara s Kologrivovými velmi dobrý vztah, o rodinném vztahu, jaký našel například Jurij Živago u Gromekových, nemůže být řeč. Jednak k nim Lara přišla už téměř dospělá a především její funkcí byla výchova jejich mladší dcery Lipy, za což dostávala pravidelný plat. Ačkoli měli Laru velmi rádi a chtěli jí maximálně pomoci, nelze hovořit o klasickém rodinném vztahu, Laře však pomohli utéci od nepříjemné minulosti. Bylo by se jí podařilo vytěsnit ze své mysli i Komarovského, vzpomínky jí však až příliš živě vrátil bratr, který prohrál ohromnou sumu peněz a Laru žádal, aby mu právě prostřednictvím Komarovského k penězům pomohla. Lara si peníze vypůjčila od Kologrivova, jelikož se však už Lipa osamostatnila a vdala, Lara přišla o práci a ačkoli ji rodina chtěla pomáhat a podporovat dál, dokonce po ní ani nežádali vrátit dluh, dívka cítila, že by se měla osamostatnit a získat konečně nezávislost. K tomu jí však chyběly peníze. Vlivem těchto jednotlivých událostí byla Lara pod ohromným tlakem, který vyvrcholil v pokus o vraždu Komarovského. Ten sám se však zasloužil o to, aby Lara nebyla postavena před soud a uvězněna. Tento incident ji přiměl k tomu, aby si ujasnila priority a uzpůsobila jim svůj další život.

Už ze školních let znala Lara Pašu Antipova – chlapce, jehož otec byl vězněný podněcovatel politických protestů. O něco málo starší Laru poznal ještě jako student reálky, vzhlížel k ní, čehož si byla Lara vědoma. Podvědomě toho využívala, ale jejich vztah začala brát vážně až o několik let později. Paša se do ní bezhlavě zamiloval a i Lara k němu cítila jistou náklonnost. Jak se Lara svěruje Živagovi v jednu z posledních chvil, co spolu v životě stráví, Antipova si vybrala srdcem už jako děvče. Byla rozhodnutá

s ním strávit zbytek života ještě než sama dospěla, nesmírně ho obdivovala a vzhlížela k němu. V době služby u Kologrivových si dávala stranou peníze, které posílala jeho vypovězenému otci a Patuljovi přispívala na živobytí, aniž by měl o čemkoli z toho mladík tušení. Záležitost s Komarovským Paša nesl velmi těžko. Nebyly mu známé žádné podrobnosti, ty se pouze domýšlel, ale Laru i přesto bezmezně miloval. Byl na ní doslova závislý, až nesmyslně na ni žárlil a i když se Lara, plná výčitek svědomí kvůli své minulosti, pokoušela o demonstrativní rozchod, její počínání nebylo příliš důvěryhodné a oba se brzy vzájemně dohodli na svatbě. O svatební noci se Lara Pašovi svěřila s veškerou svou minulostí, což ho přivádělo k naprostému zoufalství. Toto poznání ho zdrtilo: „В жизни Антипова не было перемены разительнее и внезапнее этой ночи. Утром он встал другим человеком, почти удивляясь, что его зовут по-прежнему.“⁷⁸ Když se spolu odstěhovali do Jurjatina, navenek působili jako spokojená, spořádaná rodina. Lara se zdála být spokojená, milovala Pašu i jejich dceru Kátěнку, bavila ji její práce učitelky a udržovala dobré vztahy s místními lidmi. Přesto všechno se Antipov vnitřně velmi trápil. Trpěl chorobnou nespavostí a sám se dlouho zabýval myšlenkou proč. Cítil, že se svou rodinou nemůže dál zůstat, uvědomoval si, že k tomu situace už dlouho směřovala, on si to však nepřipouštěl a všechno si uvědomil příliš pozdě. Byl zaslepený láskou a nebyl schopen racionálně uvažovat, dokonce si vyčítal, že se nerozešli už tenkrát, když o to Lara požádala. Cítil, že Lara je s ním z jakési povinnosti, že nevedou opravdový rodinný život a že ji možná ani doopravdy nemiluje, že je pouze zaslepený její velkomyslností, krásou a ušlechtilostí. Rozhodl se, že než by se nechal rozvést nebo si sáhl na život, raději odejde do právě probíhající první světové války. Laru tímto svým rozhodnutím naprosto šokoval, nemohla se s ním smířit a on sám brzy zjistil, že mu rodina velmi chybí. Po nějaké době se rodině přestal ozývat, kolovaly zvěsti, že byl zajat a zabit, Antipov se však mezitím stal rudým vojenským komisařem, přijal pseudonym Strelnikov a od své rodiny se distancoval. Nikdo jeho pravý původ neznal, ale na veřejnosti se říkalo, že se zřejmě jedná o manžela Larisy Antipovové. Ona sama si byla jistá, že Strelnikov je její manžel. Kvůli tomu, co udělal, na něho nezanevřela. Naopak je přesvědčena o tom, že má svou rodinu stále velmi rád, že si jich váží: „И вы думаете, он гнушается нами, разлюбил, не помнит? О, напротив! Я так его знаю! У него от избытка чувств такое задумано! Ему надо все эти военные лавры к нашим ногам положить, чтобы не с пустыми руками вернуться, а во всей

⁷⁸ ПАСТЕРНАК, s. 92.

славе, победителем! Обессмертить, ослепить нас! Как ребенок!“⁷⁹ Po Antipově zmizení ho Lara sama odjela hledat na frontu, nepřestávala doufat, že se opět šťastně shledají. I když už začínalo být nadevše jasné, že se z Paši stal Antipov^[m9], který kolem sebe šířil strach a hrůzu, cítila k němu obrovský obdiv, byla na něho pyšná a byla přesvědčena o tom, že i on ji stále miluje. Do jejího života však opětovně vstoupil Jurij Andrejevič Živago. Stejně jako on k ní, i ona k němu vzplanula vášnivou láskou a v momentu, kdy jí oznámil, že je s jejich vztahem konec, že se vrací ke své ženě, nesla to velmi těžko. Její vztah k němu byl příliš silný a upřímný na to, aby mu dávala ultimáta či dělala žárlivé scény. Říkala, že chce to nejlepší pro něho, že se vyrovná se vším, bylo ale jasné, že ona sama velmi trpí.

4.5 Rozpolcení Jurije Andrejeviče Živaga

Když byl Živago v zajetí, jeho myšlenky směřovaly k oběma ženám, k Toně i k Laře. O jeho citech nejlépe vypoví následující odstavec: „О, Тоня, бедная девочка моя! Жива ли ты? Где ты? Господи, да ведь она должна была родить давно! Как прошли твои роды? Кто у нас, мальчик или девочка? Милые мои все, что с вами? Тоня, вечный укор мой и вина моя! Лара, мне страшно назвать тебя, чтобы вместе с именем не выдохнуть души из себя. Господи! Господи! А этот все ораторствует, не понимает, ненавистное, бесчувственное животное! О, я когда-нибудь не выдержу и убью его, убью его.“⁸⁰ Ve svých citech byl Živago rozpolcený, ani přes všechny okolnosti se nechtěl vzdát ani jedné z žen. K Toně ho přitahovala rodina, kterou spolu budovali, ale také neustálé výčitky a černé svědomí, které kvůli ní pociťoval. K Laře zase nesmírná touha a vášeň. Miloval je svým způsobem obě a nebyl ochoten vzdát se ani jedné z nich.

Myšlenka, která ho vyburcovala k tomu, aby se zajetí uprchl, vedla k Toně a k dětem. Představoval si ji, jak ve vánici vleče obě jejich děti, jak je slabá a vyčerpaná. Začaly ho zaplavovat výčitky, že zklamal jako otec, že je vlastně celý Sašenkův život kdesi pryč, místo aby byl s ním a staral se o něho. Tyto úvahy pro Živaga byly impulsem k útěku. Ten se zdařil a doktorovy kroky vedly do Jurjatina. V Lařině domě našel dopis, který mu ona sama poslala a nabídla mu k užívání svůj byt. Živago se také dozvěděl, že

⁷⁹ ПАСТЕРНАК, s. 253.

⁸⁰ ПАСТЕРНАК, s. 282.

jeho rodina odjela do Moskvy, což pro něho byl šok. Stále ho trápily výčitky především kvůli synovi. Nedaly mu spát sny, ve kterých chlapec plakal a naříkal a Jurije Andrejeviče doslova ničilo vědomí toho, že mu nemůže pomoci, utišit ho, zkrátka být mu nablízku. Brzy se z Varykina vrátila Lara, dávala tam do pořádku opuštěný dům Živagových. Jurij se od ní dozvěděl, že pomáhala jeho ženě rodit a obě se velmi sblížily. V této chvíli se Lara Jurijovi také svěřila se svým dávným poměrem s Komarovským, což Živaga silně zasáhlo, žárlil na Komarovského a byl podobně v šoku jako tehdy Antipov. Vyprávějí si o svých vztazích, o svém vzájemném vztahu, Jurije Andrejeviče zajímají podrobnosti o Pavlu Pavloviči a Lara ochotně vypráví o tom, jak se seznámili, jak se do Antipova zamilovala a jak je její muž výjimečný. Rozvášní se natolik, že Živagovi řekne, že kdyby se Antipov vrátil, vrátila by se ona k němu: „Я скажу тебе. Если бы Стрельников стал снова Пашенькой Антиповым. Если бы он перестал безумствовать и бунтовать. Если бы время повернуло вспять. Если бы где-то вдали, на краю света, чудом затеплилось окно нашего дома с лампою и книгами на Пашином письменном столе, я бы, кажется, на коленях ползком приползла туда. Все бы встрепенулось во мне. Я бы не устояла против зова прошлого, зова верности. Я пожертвовала бы всем. Даже самым дорогим. Тобою. И моей близостью с тобой, такой легкой, невынужденной, саморазумеющей. О прости. Я не то говорю. Это не правда.“⁸¹

4.6 Hledání příčiny rozpadu rodin

Lara se při debatě s Jurijem Andrejevičem zamýšlí nad tím, proč se dvě rodiny, které byly vlastně spokojené a jejichž členové se milovali, rozpadly. Je přesvědčena o tom, že životy lidí v Rusku jsou ovlivněny přestavbou společnosti a jejím převratem, že právě proto se rodiny, nejen jejich, rozpadají a je překvapena, že tyto souvislosti nedošly i Živagovi: „Мне ли, слабой женщине, объяснять тебе, такому умному, что делается сейчас с жизнью вообще, с человеческой жизнью в России, и почему рушатся семьи, в том числе твоя и моя? Ах, как будто дело в людях, в сходстве и несходстве характеров, в любви и нелюбви. Все производное, налаженное, все относящееся к обиходу, человеческому гнезду и порядку, все это пошло прахом вместе с переворотом всего общества и его переустройством. Все бытовое опрокинуто и

⁸¹ ПАСТЕРНАК, s. 329 – 330.

разрушено. Осталась одна небытовая, неприложенная сила голой, до нитки обобранной душевности, для которой ничего не изменилось, потому что она все время зябла, дрожала и тянулась к ближайшей рядом, такой же обнаженной и одинокой.⁸² Je přesvědčena, že všechno špatné zavinila válka. Válku a sociální poměry zde viní z rozpadu tradičních hodnot, z úpadku rodiny a celkově mezilidských vztahů.

Ačkoli se vztahy Živaga i Lary rozpadly, všichni k sobě zůstávají velmi korektní a slušní, nic si nevyčítají a vzájemně si přejí jen to nejlepší. Když Toňa plánuje, že spolu s dětmi a se svým otcem opustí Rusko, napíše manželovi dlouhý dopis. Vyznává se mu v něm ze své lásky a je si vědoma toho, že jeho city k ní už dávno ochladly. Připomíná, že i když ona se nesmírně trápí, je pro ni důležité, ale byl Jurij šťastný. Na konci dopisu věnuje prostor i Laře: „Должна искренне признать, она хороший человек, но не хочу кривить душой, – полная мне противоположность. Я родилась на свет, чтобы упрощать жизнь и искать правильного выхода, а она, чтобы осложнять ее и сбивать с дороги.“⁸³ A to je zřejmě přesně to, co Živaga od počátku na Laře přitahovalo a na Toně nudilo.

Když Živago přišel o obě „své“ ženy, jako by jeho život začal ztrácet smysl. Přestal o sebe dbát, zanechal lékařské praxe a žil v bídě. Netrvalo dlouho a usadil se v Moskvě po boku dcery domovníka Markela – Mariny. Jejich vztah není dopodrobna popisován, není zmínky o žádném vášnivém vzplanutí. Marina je podle všeho více podobná Toně, je popisována jako velmi tolerantní žena, která svému muži odpouštěla jeho rozmary, trpěla mu jeho nedůtklivost a prchlivost, stála při něm i v nejtěžších časech, vše mu podřizovala a obětovala. Vzít se nemohli, protože Jurij Andrejevič byl stále ženatý s Toňou. Měli spolu dvě malé holčičky, avšak pouhých několik měsíců po narození druhé z nich doktor Živago zmizel. Marinu to velmi zasáhlo, nemohla se s touto skutečností smířit a situaci snášela těžko, Jurij se rozloučil prostřednictvím dopisu, kde psal, aby ho nikdo nehledal, že chce změnit svůj osud a po čase se objeví sám.

K tomu však již nedošlo. Poté, co Živago opustil rodinu, jakoby zázrakem se opět zjevuje jeho nevlastní bratr Jevgraf, který se snaží mu pomoci. Obstaral mu bydlení a peníze, snažil se mu sehnat dobré místo v nemocnici a dělal vše pro to, aby se Jurij dostal do Paříže za svou původní rodinou. Než stačil cokoli dalšího podniknout a řádně si utřídit své myšlenky, zemřel doktor Živago na srdeční vadu. Zemřel sám, aniž by měl nablízku některou ze tří žen, která ho skutečně milovala.

⁸² ПАСТЕРНАК, s. 329.

⁸³ ПАСТЕРНАК, s. 340.

4.7 Shrnutí

V úvodu této kapitoly je zmíněno, že podmínkou stabilní společnosti je dobře fungující rodina. Domnívám se, že tento výrok lze chápat i obráceně – podmínkou dobře fungující rodiny je stabilní společnost. Napříč celým románem jsme svědky destabilizace ruské společnosti, autor zcela jasně zaznamenává její úpadek a postupný rozpad (viz kapitola 3). V rámci definice rodiny, uvedené na začátku této kapitoly, je zmíněna i svoboda jednotlivců. Svoboda jednotlivce byla v době, kdy se odehrává děj románu, značně potlačována, s čímž souvisí i neochota a vůbec neschopnost plnit závazky občanů ke společnosti. Živago se dlouhou dobu snažil rodinu zachránit, ctil ji, avšak s postupem času a vlivem okolností pomalu ztrácel vůli a motivaci, až nakonec podlehl. Ale až v momentě, kdy je Živagova rodina vyloučena z ruské společnosti, čímž je rozpad Živagovy rodiny definitivně potvrzen, je Jurij Andrejevič nadobro zlomen. Rezignuje, a až na nepatrné záblesky (např. život s Marinou, i ten je však doprovázen Živagovým podivínstvím), prakticky už jen čeká na svůj konec.

Domnívám se, že na celkovém vyznění románu se téma tradičních hodnot nepodílí takovou měrou, jako například témata historická či téma ruské inteligence. V průběhu celého příběhu můžeme sledovat vývoj přístupu k tradičním hodnotám právě na základě popisovaných historických událostí, přičemž revoluce a následný nástup socialismu přímo vedl k rozpadu tradičních hodnot. Kromě toho, že tento rozpad tradičních hodnot spíše dokresluje reálnou situaci ve společnosti, toto téma také zdůrazňuje určité charakterové rysy Jurije Andrejeviče Živaga. V jeho přístupu k řešení rodinné krize je patrná značná pasivita a odevzdanost, která se pro něho postupem času stává typickou.

5 EXISTENCIÁLNÍ TÉMA

V souvislosti s existenciálním tématem se nabízí otázka, kam vlastně život Jurije Andrejeviče Živaga směřoval a zda bylo v jeho silách svůj osud změnit. Zda se vůbec snažil a chtěl do svého osudu nějak zasáhnout. Román Doktor Živago totiž působí jako příběh člověka, jehož osud jakoby byl už od začátku předurčený. Mnohé události, které mnohdy měly na Živagův život i fatální dopad, působily dojmem, že jim nebylo možné uniknout, že si Živaga vždy a všude „našly“.

5.1 Motiv smrti

Toto téma je velmi úzce spojeno se smrtí, která Jurije Živaga od útlého dětství doprovází a které se on sám pomalým tempem neustále přibližuje. Poprvé se se smrtí setkává ve chvíli, kdy mu zemře matka. Událost ho velmi zasáhla, nebyl však ještě schopen uvědomovat si sebe sama, svoji vlastní existenci zmítanou smutkem a strachem z toho, co bude. Zasáhly ho události, které se děly kolem. „Внешний мир обступал Юру со всех сторон, осязательный, непроходимый и бесспорный, как лес, и оттого-то был Юра так потрясен маминой смертью, что он с ней заблудился в этом лесу и вдруг остался в нем один, без нее.“⁸⁴ Ačkoli si to neuvědomoval, podvědomě věřil v Boha onoho lesa. Tento pocit se mu vybavil po deseti letech ve chvíli, kdy zemřela Anna Ivanovna, matka jeho snoubenky Toni. Celých deset let však strávil studiem na střední a vysoké škole, zabýval se historií, náboženstvím a přírodou a smrt už pro něho neznamovala to, co tenkrát. Neměl z ní strach, stejně jako neměl strach ze života. „Он чувствовал себя стоящим на равной ноге со вселенною и совсем по-другому выстаивал панихиды по Анне Ивановне, чем в былое время по своей маме. Тогда он забывался от боли, робел и молился. А теперь он слушал заупокойную службу как сообщение, непосредственно к нему обращенное и прямо его касающееся.“⁸⁵

Jako by byl smířený nejen se svým osudem, který se nesnažil nijak zásadně měnit, ale také se smrtí. Vzhledem k dědičným predispozicím ze strany své matky, která trpěla srdeční chorobou, byl smířený s tím, že může přijít velmi brzy. První náznak zažil krátce po přestěhování do Varykina.

⁸⁴ ПАСТЕРНАК, s. s. 83.

⁸⁵ ПАСТЕРНАК, s. s. 84.

5.2 Odkaz jako celoživotní cíl

Zdá se, že doktor Živago nemá strach ze samotného konce své existence, jako z toho, že po něm nic trvalého a hodnotného nezůstane. Z těchto úvah také plyne jeho rozpolcenost při výběru volby zaměstnání. Být umělcem neshledával příliš užitečným, proto si vybral profesi lékaře, ve které nacházel uspokojení, dá se říci, téměř každý den. I přesto ale cítil potřebu dosáhnout něčeho, co by toto každodenní snažení převyšovalo: Как хотелось бы наряду со службой, сельским трудом или врачебной практикой вынашивать что-нибудь остающееся, капитальное, писать какую-нибудь научную работу или что-нибудь художественное.⁸⁶ Uspokojovalo ho psaní veršů, které mohlo tuto jeho touhu naplnit, zároveň takto také utíkal před realitou, nořil se do svého světa poezie a jakoby ani nevnímal okolní svět, celou svou osobou se oddával psaní veršů.

5.3 Snaha ovlivnit svůj vlastní osud

Ačkoli měl Jurij Andrejevič Živago takovéto velkolepé touhy, jeho činy většinou nebyly výsledkem pevné vůle a odhodlání. Nechával se unášet sledem probíhajících událostí, do kterých se nijak zvlášť nesnažil zasahovat. V tomto ohledu může u čtenářů ztrácet sympatie, stává se z něho totiž postava, která rezignuje, je spíše nerozhodná a její chování mnohdy působí až zbaběle. Čtenář se může pouze domýšlet, jak by se dál vyvíjel vztah v trojúhelníku Živago, Lara a Toňa nebýt doktorova únosu, nejpravděpodobněji se však jeví možnost, že by Jurij Andrejevič situaci neřešil a čekal, až se vyřeší sama. I v momentě, kdy přišel o Laru, která odjela spolu s Kátěnkou a s Komarovským neznámo kam, nepodnikl žádný radikální krok. Naopak, ustrnul a jakoby přicházel postupně o rozum. „С Юрием Андреевичем творилось что-то несообразное. Он медленно сходил с ума. Никогда еще не вел он такого странного существования. Он запустил дом, перестал заботиться о себе, превращал ночи в дни и потерял счет времени, которое прошло с Лариного отъезда.“⁸⁷ Nechal se pohltit nepříznivými okolnostmi, které nastaly, nevyvinul sebemenší úsilí, aby něco změnil. Ponořil se do jakéhosi svého světa, psal poezii, a od reality utíkal právě tímto způsobem. Aby byl z takové apatie

⁸⁶ ПАСТЕРНАК, s. 239.

⁸⁷ ПАСТЕРНАК, s. 367.

Živago vytržen, musí dojít k nějakému signálu zvenčí, v tomto případě to byl nečekaný příchod Strelnikova.

K podobnému vývoji došlo i v době, kdy se Jurij Andrejevič Živago vrátil spolu s Vasjou do Moskvy. Když doktor zjistil, že jeho rodina byla nucena odjet do Francie, snažil se obstarat si potřebné dokumenty, aby mohl odjet za nimi, případně zařídit legální souhlas s tím, aby se mohli do Ruska vrátit oni. Bohužel se však nesnažil dostatečně dlouho a nebyl ve svém jednání příliš tvrdý. „Юрий Андреевич слишком поспешно и рано устанавливал неудачу приложенных стараний, слишком уверенно и почти с удовлетворением заявлял о тщетности дальнейших попыток.“⁸⁸ Jeho společník Vasja byl sám překvapený z malé houževnatosti doktorova snažení a nezdráhal se ho otevřeně kritizovat. Doktor Živago se chlapcovým výtkám nebránil, neměl mu je za zlé, uvědomoval si svoji slabost. Místo toho, aby se vzepřel a začal jednat radikálněji a rozhodněji, odstěhoval se od Vasji, „после переезда забросил медицину, превратился в неряху, перестал встречаться с знакомыми и стал бедствовать“⁸⁹. Tentokrát ho zpět k životu přivedla Marina, dcera domovníka Markela, která se do doktora zamilovala, začala s ním žít a porodila mu dvě děti.

Mohlo se zdát, že Živago vede opět normální život, má vedle sebe milující ženu a děti a mohl by být po všech těch útrapách a strastech co prožil, relativně spokojený. Najednou, z ničeho nic však z navenek nepochopitelného důvodu odchází, aniž by svým blízkým podal rozumné vysvětlení. Ani v této chvíli nebyl schopen postavit se k problému čelem a Marině a přátelům pouze nechal zaslat dopis, ve kterém píše, že si nepřeje, aby ho kdokoli hledal, velmi se za způsobenou bolest omlouvá a vysvětluje, „что в целях скорейшей и полной переделки своей судьбы хочет побыть некоторое время в одиночестве, чтобы в сосредоточенности заняться делами, когда же хоть сколько-нибудь укрепитя на новом поприще и убедится, что после совершившегося перелома возврата к старому не будет, выйдет из своего тайного убежища и вернется к Марине и детям.“⁹⁰ Je ironií, že nedlouho po tom, co se konečně po letech odhodlá změnit svůj osud, Jurij Živago umírá. Umírá skutečně na srdeční chorobu, tak jak sám již dlouho očekával, v tramvaji plné lidí, ale přesto osamocen. Jeho smrt je o to smutnější, že těsně před svým zmizením přátelům tvrdí: „Все идет к

⁸⁸ ПАСТЕРНАК, s. 384.

⁸⁹ ПАСТЕРНАК, s. 384.

⁹⁰ ПАСТЕРНАК, s. 391 – 3392.

лучшему. Мне невероятно, до страсти хочется жить, а [M10] жить ведь значит всегда порываться вперед, к высшему, к совершенству и достигать его.“⁹¹

5.4 Odborná literatura

Jak ve své studii „Hledání ‚duše‘ díla v umění interpretace“ píše Miroslav Mikulášek, hlavní postava zde „není hybatelem událostí, ale spíše observátorem dění světa.“⁹² Jeho osud je bezvýhodný, bloudí a nesnaží se změnit svět. Živago skutečně nevynakládá žádné úsilí k tomu, aby do událostí dějících se kolem, radikálněji zasáhl. Jako by jen trpělivě čekal, snášel všechny útrapy a bolesti, až se jeho osud naplní.

Guy de Mallac vidí hlavní poselství Pasternakovy knihy v tom, že je nezbytné v životě trpět, protože utrpení je jedinou cestou, jak překonat smrt, a překonání smrti je stěžejním úkolem. Téma souboje života se smrtí je v románu *Doktor Živago* tím hlavním, a to díky Živagově konečnému vítězství nad smrtí, kterého dosáhne díky vlastní duchovní síle. Poukazuje na to, že příběh začíná i končí smrtí, jako kdyby měl zdůraznit, že podstatná část lidské reality je zhuštěna do krátkého souboje se smrtí.⁹³

Toto téma je do hloubky rozebíráno v knize *Fenomén živlu v ruské literatuře* (2011), kde se mimo jiné uvádí, že „Živagův osud, byť v detailech krutý a svým celkem a opakováním téhož unavující, zapadá do lhostejného pohybu nekonečné vesmírné matérie a k této celistvosti se neustále v průběhu celého románu vztahuje. Závěrem není ani tak podržena výjimečnost, ale všednost Živagova osudu. Všednost na pozadí tmy, ze které se vynořují věky a staletí stále znova se opakujících příběhů jen pokaždé v jiných variacích a nečekaných situacích a nových kontextech.“⁹⁴ Veškeré historické události, mezilidské vztahy a rozličné útrapy Živagova života jsou zde zatlačeny do pozadí a vyzdvihnuto je téma osudu, který se ve všech etapách dějin neustále opakuje, tvoří jakýsi koloběh a obnovuje se.

⁹¹ ПАСТЕРНАК, s. 390.

⁹² PECHAL, Z., *Fenomén živlu v ruské literatuře*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 216–217.

⁹³ MALLAC, G. de, “Pasternak and Religion”, in: *Russian Review*, 1959, roč. 32 č. 4, s. 368.

⁹⁴ PECHAL, Z., *Fenomén živlu v ruské literatuře*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 230.

5.5 Shrnutí

To, že je Jurij Andrejevič Živago ve své podstatě pasivní postavou, která se nesnaží do probíhajících událostí nijak zásadně zasahovat a cokoli na nich měnit, je pro vyznění románu stěžejní. Tento odevzdaný životní postoj hlavního hrdiny totiž dává celé knize její tragický rozměr. Velmi trpělivě snáší všechny nespravedlnosti, aniž by učinil nějaké radikální kroky, čímž se prakticky stává dalším v řadě tzv. „zbytečných lidí“ ruské literatury, lidí, kteří byli pro společnost bezcenní. Ačkoli je Jurij Andrejevič Živago člověk vzdělaný a v mnoha oblastech talentovaný (mnoha lidem pomohl v oblasti medicíny), ve čtenáři vyvolává hlubokou skepsi a zklamání z toho, že své schopnosti nevyužije k žádným vyšším cílům. Většina událostí v jeho životě se děje bez Živagova přičinění, souhrou náhod a jistou předurčeností. Působí dojmem, že pouze nečinně čeká, až se jeho osud naplní a dojde ke konci, nic víc ani od života neočekává. Je pouze tichým pozorovatelem událostí, které kolem něho probíhají, a trpělivě vyčkává, až jeho život dospěje do konce, jak je předurčeno.

Existenciální téma vyjadřuje Živagův postoj k životu a vzhledem k prostoru, který je mu jako hlavnímu hrdinovi celého příběhu věnovaný, zaujímá mezi ostatními tématy jednu z nejvýznamnějších rolí.

ZÁVĚR

Hlavním úkolem této práce bylo na základě analýzy a interpretace témat zjistit, jakou měrou se podílejí na celkovém vyznění románu. Všechna čtyři témata, která považuji za nejdůležitější, se na vyznění románu větší či menší měrou podílejí a panuje mezi nimi jistá hierarchie.

Za nejdůležitější téma po stránce dějové považuji téma historické. Všechny zmíněné dějinné události nějakým způsobem zasáhly do životů (nejen) hlavních hrdinů, v mnoha případech fatálně, a jejich popisu je v knize věnován značný, nezanedbatelný prostor. Události jako první světová válka, Říjnová revoluce či občanská válka jsou zakomponovány do děje tak, že se stávají jeho nepostradatelnou součástí a ovlivňují témata další. Sledujeme skrze ně formující se vědomí hlavních postav, především pak Jurije Andrejeviče Živaga, který se pod vlivem těchto dějinných událostí mění z naivního člověka plného ideálů v životem zkoušeného a zlomeného skeptika, který ztratil veškerou víru a vzdal se.

Historické události mají přímý vliv na tehdejší ruskou inteligenci, která byla v jejich důsledku výrazně potlačována a jejíž příslušníci byli ve většině případů nějakým způsobem perzekuováni. Tuto situaci způsobila bolševická revoluce, jejímž cílem (jedním z mnoha) bylo právě utlumení této společenské třídy, protože byla pro režim nebezpečná. Zásahy do soukromého i profesního života intelektuálů významně zasáhly do životů hlavních postav a vůbec celé společnosti, jejíž byly součástí. Část inteligence byla ze společnosti vyloučena – nucenou emigrací či umístěním do pracovních táborů – nebo byla donucena své dosavadní smýšlení přehodnotit. Oba tyto prostředky se vyskytly v Živagově nejbližším okolí, což významně přispělo k úpadku jeho osobnosti. Jinými slovy, Živagova frustrovaná osobnost, jeho postoje a činy byly měnícím se přístupem k ruské inteligenci výrazně ovlivňovány a pro vyznění románu byly nezbytné.

Historickými událostmi a koneckonců i změnou ve vnímání inteligence došlo k přehodnocování tradičních hodnot ve společnosti. Je to opět bolševická revoluce a s ní spojený nástup socialismu, co upozaďuje roli rodiny ve společnosti. V důsledku destabilizace společnosti zde dochází k jednoznačnému úpadku tradičních hodnot. Tradiční role rodiny v této době postupně mizí a nahrazuje ji nucený kolektivismus. Dle mého mínění, ačkoli je téma tradičních hodnot v románu důležitým tématem, je

podřízené dvěma výše uvedeným. Rozpad rodiny tak především dokresluje úpadek celé socialistické společnosti, v tomto případě morální. V celkovém vyznění románu dodává pocit ještě větší beznaděje a neutěšenosti.

Existenciální téma utváří význam na zcela jiné úrovni. Je to téma, které je přímo spojeno s hlavním hrdinou, s jeho vnitřním světem a prochází jím od začátku do konce. Podstatnou roli zde hraje fatalismus, který do jisté míry způsobuje Živagovu pasivitu. Odevzdanost hlavního hrdiny a jeho smíření s osudem dodává celému příběhu tragický rozměr. Právě tento přístup hlavní postavy vyvolává pocit marnosti, který celou knihou prostupuje a nedává žádnou šanci na šťastný konec.

Stěžejními tématy románu jsou tedy témata historická, která utvářejí dějovou linii celého příběhu a nabalují na sebe témata další, a téma existenciální, které přisuzuje dílu rozměr tragédie, zapříčiněný především pasivitou hlavního hrdiny. Téma ruské inteligence je přímo podřízené historickému tématu, ale utváří jistý stav vědomí hlavního hrdiny i dalších postav, čímž se řadí mezi ústřední témata, a téma tradičních hodnot především dokresluje atmosféru tehdejší doby a reprezentuje morální a společenský úpadek. Pravdou je, že koncentrace zlomových historických událostí, jako je např. světová válka či bolševická revoluce, byla znatelně vyšší než v jiných dobách, ale právě existenciálním pojetím románu je tento historický rámec života překračován. Román tedy nelze omezeně chápat jako konflikt Jurije Andrejeviče Živaga se sovětským režimem, ale spíše jako fatální román zachycující člověka, který nekoná a pouze se tiše a odevzdaně dívá na to, jak se jeho osud naplňuje.

РЕЗЮМЕ

Целью данной бакалаврской работы является идентификация и анализ тематических областей романа Бориса Леонидовича Пастернака «Доктор Живаго». Задачей представленной работы будет, прежде всего, идентификация тем, возникших на основании интерпретации определенных сюжетов, создающих основное содержание романа. Данные темы можно коротко разделить на темы исторические, экзистенциальные, темы традиционных ценностей и русской интеллигенции. Отдельные главы будут посвящены конкретным темам: их описанию, разборам и описаниям главных героев, имеющих отношение к данным темам. Заключением данной работы будет ответ на вопрос, какие темы и в какой мере имеют долю в романе.

Первая глава посвящена фону возникновения этого известного романа. Хотя Б.Л. Пастернак его написал уже в 1954 г., на территории России книга в первый раз вышла только в 1988 г. в журнале «Новый мир» как роман с продолжением. За рубежом книга была издана уже через три года после написании итальянским издателем Д. Фельтринелли, потому что рукопись удалось провезти контрабандой. Книга была вскоре переведена на другие языки, и в 1958 г. Б. Л. Пастернаку была присуждена Нобелевская премия.

Следующая глава посвящена исторической теме. История книги начинается не за долго до Русской буржуазной революции 1905-го года. Население России, недовольное царским режимом, требовало конституционной монархии и реформ. Но революция не была удачной: мирная толпа демонстрантов была разогнана казаками и произошла кровавая резня. Это событие вызвало у Живаго разочарование. Первая мировая война и Октябрьская революция стали причинами того, что он уже не был наивным. Он прожил ужасы войны, и даже после нее, во время революции, он переживал отчаяние и страх. Но на фронте он в первый раз встретил Лару, свою будущую возлюбленную. После войны он стал частью общества, мораль которого настолько развращена, что почти не пересекается с традиционными ценностями, и здесь появляются первые намеки на смирение Живаго. Во время гражданской войны, когда семья Живаго переехала в Варыкино, Юрий Андреевич вступил в связь с Ларой и попал в партизанский плен, из которого ему удалось сбежать после более чем двух лет. После возвращения в Москву (во время Новой экономической политики), он медленно начал терять

силы и веру, исторические события его постепенно ослабляли, и в конце концов абсолютно сломили. Исторические события проникают во все сферы тогдашнего общества и значительно вмешиваются в личные жизни граждан. В большой мере они формируют смысл романа и относятся к основным, главным темам.

Тема русской интеллигенции описывается в третьей главе. Формирование, направление и постепенное подавление русской интеллигенции происходило под влиянием исторических событий. Юрий Живаго с раннего детства вырос в среде интеллигенции, там он встретил свою жену Тоню. Живаго получил высшее образование и любил искусство. Кроме того, что он стал отличным врачом, он писал стихи и хотел написать книгу. Не только у Живаго происходит конфликт, источником которого является именно интеллигенция: останется ли он верным революции или же откажется от нее. Конфликт происходит также в рамках общественности – естественный порядок нарушился: люди, которые занимали определенные положения в обществе, их постепенно теряли, а их места занимали люди из низших слоев. Тоню вынудили эмигрировать, Лара отправлена в исправительно-трудовой лагерь. Близкие друзья Живаго, которые в начале имели одинаковые с Юрием взгляды, были вынуждены их переосмыслить. Самому Живаго не было необходимости выбирать – покинуть страну или подчиниться так, как его друзьям. Однако он никаким образом радикально не выступил, чтобы защитить интеллигенцию. Он скорее замкнулся в себе и его личность как бы медленно испарялась; его взгляды и действия находятся под сильным влиянием этих обстоятельств. Режим старался запугать членов интеллигенции, потому что видел в них опасность и угрозу. Было не просто одурачить этих людей, так как они понимали взаимосвязанность событий, поэтому режиму было необходимо их утратить. Как уже было сказано, большинство главных лиц связано с этой темой, которая таким образом формирует направленность всего романа.

Следующая глава посвящена традиционным ценностям. Условием стабильного общества является хорошо работающий институт семьи, и наоборот. В этой книге описывается дестабилизация русского общества, его постепенный распад. Свобода людей была значительно подавлена, и граждане не хотели выполнять обязательства, связанные с обществом. Долгое время Живаго стремился к спасению семьи, которую он уважал, но с течением времени он терял волю и мотивацию и в результате поддался. Но только в тот момент, когда семья Живаго исключена из общества, распад семьи Живаго окончательно подтвержден. По ходу

истории Живаго можно наблюдать развитие подхода к традиционным ценностям именно на основании описанных случаев, причем революция и последующее построение социализма прямо приводит к распаду традиционных ценностей. Кроме того, что этот распад скорее иллюстрирует реальное положение общества, эта тема также подчеркивает определенные характерные черты Живаго. В его подходе к решению семейного кризиса видна значительная пассивность, которая впоследствии становится для него типичной.

В связи с экзистенциальной темой, которой посвящена пятая глава, напрашивается вопрос, было ли в его силах изменить свою судьбу, хотел и стремился ли он к изменению своей судьбы. Многие случаи казались неотвратимыми. Тот факт, что Живаго является довольно пассивным, является ключевым, так как именно такой его подход к жизни определяет трагический характер всей книги. Он терпеливо переносит все несправедливости, и даже не предпринимает никаких радикальных шагов. Несмотря на то, что Живаго образован и талантлив во многих областях, он вызывает глубокий скепсис и разочарование, потому что он не использует свои качества для высших целей. Многие ситуации в его жизни происходят сами собой, а Живаго только наблюдает и ждет конца своей жизни.

В заключении подведены итоги, к которым я пришла на основании анализа и интерпретации тем. Все четыре темы, которые я считаю самыми важными, принимают участие в формировании идеи романа и между ними находится определенная иерархия. Что касается действия, самой главной темой я считаю тему историческую. Все указанные исторические факты каким-либо образом оказали влияние на жизни главных героев, нередко фатально, а их описаниям в книге уделено значительное место. Такие события, как например, Мировая война, Октябрьская революция или гражданская война, становятся незаменимой частью действия и имеют влияние на другие темы. Посредством их можно наблюдать, как формируются сознания главных лиц: прежде всего, Живаго, который был наивным человеком, но постепенно «омертвел», потерял веру и сломался. Исторические события имеют прямое влияние на тогдашнюю русскую интеллигенцию, которая была впоследствии серьезно подавлена. Часть интеллигенции была исключена – вынужденной эмиграцией или размещением в трудовые лагеря – или должна была пересмотреть свои взгляды. Эти случаи произошли в среде Ю.Живаго и стали причиной упадка его личности. Из-за дестабилизации общества происходит упадок

традиционных ценностей. Традиционная роль семьи постепенно исчезает и вместо нее наступает принудительный коллективизм. Распад семьи, прежде всего, иллюстрирует упадок всего социалистического общества, в этом случае морали, и приносит чувство глубокой безнадежности. Экзистенциальная тема формирует смысл на совсем другом уровне. Данная тема прямо связана с главным героем, его внутренней жизнью и сопровождает его от начала до конца. Ключевую роль здесь играет фатализм, который в значительной мере становится причиной пассивности Живаго. Именно этот подход Юрия Андреевича вызывает чувство отчаяния, которое не оставляет шанса на счастливый конец.

Основными темами романа являются темы исторические, которые формируют сюжетную линию всего рассказа и включают другие темы, а также тема экзистенциальная, которая определяет трагический характер романа, причиной чего является, прежде всего, пассивность главного героя. Тема русской интеллигенции прямо подчинена исторической теме, но одновременно формирует определенное состояние главного героя и других лиц, и этим входит в число центральных тем; тема традиционных ценностей, прежде всего, иллюстрирует атмосферу тогдашнего времени и представляет моральный и общественный упадок. Необходимо сказать, что концентрация переломных исторических событий, таких как мировая война или большевистская революция, была заметно выше, чем в других периодах, но именно благодаря экзистенциальному пониманию романа, исторические рамки жизни были расширены. Таким образом, роман нельзя ограниченно понимать как конфликт Юрия Андреевича Живаго и советского режима, но скорее как фаталистический роман, описывающий человека, который не действует, а только тихо и со страданием наблюдает за своей судьбой.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura:

PASTERNAK, Boris Leonidovič. *Doktor Živago*. Jan Zábřana, Jiří Kovtun. Praha: Odeon, 2003. ISBN 978-80-207-1403-9.

ПАСТЕРНАК, БОРИС ЛЕОНИДОВИЧ. *Доктор Живаго*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. ISBN 5224052246.

Sekundární literatura:

CLOWES, Edith W. Characterization in Doktor Živago: Lara and Tonja. *The Slavic and East European Journal*. 1990, roč. 34, č. 3, 322 - 331. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/309068>.

DOČEKALOVÁ, Pavla a Kamil ŠVEC. *Úvod do politologie*. Praha: Grada Publishing a.s., 2009. ISBN 978-80-247-2940-4.

GERSCHENKRON, Alexander. Notes on Doctor Zhivago. *Modern Philology*. 1961, roč. 58, č. 3, 194 - 200. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/434994>.

GIBIAN, George. *Interval of Freedom – Soviet Literature during the Thaw 1954–1957*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1960. ISBN 0816657726.

GIBIAN, George. Themes in Recent Soviet Russian Literature. *Slavic Review*. 1964, roč. 23, č. 3, 420 - 431. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2492680>.

KAROLIDES, Nicholas J. *Literature Suppressed on Political Grounds*. New York: Infobase Publishing, 2006. ISBN 0-8160-6270-6.

MALLAC, Guy de. Pasternak and Religion. *Russian Review*. 1973, roč. 32, č. 4, 360 - 375. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/127580>.

MARKOV, Vladimir. Notes on Pasternak's "Doctor Zhivago". *Russian Review*. 1959, roč. 18, č. 1, 14 - 22. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/126235>.

MEDISH, Vadim. The Soviet Literary Scene. *Russian Review*. 1966, roč. 25, č. 2, 150 - 159. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/127328>.

PECHAL, Zdeněk. *Fenomén žvlu v ruské literatuře*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2711-9.

STEUSSY, R. E. The Myth Behind "Dr. Zhivago". *Russian Review*. 1959, roč. 18, č. 3, 184 - 198. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/126296>

ŠVANKMAJER, Milan, Václav VEBER, Zdeněk SLÁDEK, Vladislav MOULIS a Libor DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. 3. vyd. Praha: Lidové noviny, 2012. ISBN 978-80-7422-026-5.

URBANSKI, Edmund Stephen. Revolutionary novels of Gironella and Pasternak. *Hispania*. 1960, roč. 43, č. 2, 191 - 197. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/334459>.

Internetové zdroje:

Encyklopedie: Konzervatismus. *Evropa2045* [online]. 2012 [cit. 2014-04-02]. Dostupné z: <http://www.evropa2045.cz/hra/napoveda.php?kategorie=7&tema=143>

ANOTACE

Příjmení a jméno: Hrabálková Magda

Název katedry a fakulty: Katedra slavistiky FF UP

Název práce: Tematické okruhy románu Borise Pasternaka Doktor Živago

Počet znaků: 103 460

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 16

Klíčová slova: Boris Pasternak, Doktor Živago, historické téma, existenciální téma, ruská inteligence, tradiční hodnoty, revoluce, občanská válka, bolševici, socialismus

Krátká a výstižná charakteristika práce:

Cílem práce je identifikace témat, která vytvářejí základní obsah románu. Témata jsou rozdělena na témata historická, existenciální a téma tradičních hodnot a ruské inteligence. Práce obsahuje informace o dobovém kontextu a okolnostech vydání románu. Dále následuje analýza zmíněných témat, přičemž každý tematický okruh uzavřu dílčím závěrem. Závěrem celé práce pak bude odpověď na otázku, jaká témata a jakou měrou se na celkovém vyznění románu podílejí.